

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO

Olsztyn, dnia środa, 20 listopada 2024 r.

Poz. 5052

UCHWAŁA NR RG.0007.38.2024 RADY GMINY KOWALE OLECKIE

z dnia 30 października 2024 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Kowale Oleckie na lata 2024-2027

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r., poz. 1465 ze zm.) w związku z art. 87 ust. 1, ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292) uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie na lata 2024-2027, w brzmieniu załącznika do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Kowale Oleckie.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy
Teresa Truchan

Załącznik do uchwały Nr RG.0007.38.2024
Rady Gminy Kowale Oleckie
z dnia 30 października 2024 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWALE OLECKIE

2024-2027

KOWALE OLECKIE
2024

I. WPROWADZENIE	3
II. UREGULOWANIA FORMALNO-PRAWNE	3
II.I. USTAWA Z DNIA 27 MARCA 2003 ROKU O PLANOWANIU I ZAGOSPODAROWANIU PRZESTRZENNYM.....	4
II.II. USTAWA Z DNIA 7 LIPCA 1994 ROKU PRAWO BUDOWLANE.....	4
II.III. USTAWA Z DNIA 21 SIERPNI 1997 ROKU O GOSPODARCE NIERUCHOMOŚCIAMI.....	4
II.IV. USTAWA Z DNIA 9 PAŹDZIERNIKA 2015 ROKU O REWITALIZACJI.....	5
II.V. USTAWA Z DNIA 16 KWIECZNIA 2004 ROKU O OCHRONIE PRZYRODY	5
II.VI. USTAWA Z DNIA 21 LISTOPADA 1996 ROKU O MUZEACH	5
II.VII. USTAWA Z DNIA 27 CZERWCA 1997 ROKU O BIBLIOTEKACH	5
III. REGULACJE PONAD KRAJOWE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	5
IV. STRATEGICZNE UWARUNKOWANIA OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	6
IV.I. DOKUMENTY SZCZEBŁA KRAJOWEGO.....	6
IV.I.I. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026	6
IV.II. DOKUMENTY SZCZEBŁA WOJEWÓDZKIEGO	7
IV.II.I. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego	7
IV.II.II. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego	7
IV.II.III. Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027	8
IV.III. DOKUMENTY SZCZEBŁA POWIATOWEGO	9
IV.III.I. Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2016-2025	9
IV.III.II. Program Ochrony Środowiska Powiatu Oleckiego na lata 2018-2022 z perspektywą do roku 2026	9
IV.IV. DOKUMENTY SZCZEBŁA GMINNEGO.....	9
IV.IV.I. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie	9
IV.IV.II. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.	10
V. PRAWNA OCHRONA ZABYTKÓW W POLSCE	10
V.I. REGULACJE OGÓLNE	10
VI. OPIEKA NAD ZABYTKAMI JAKO ZADANIE WŁASNE GMINY	13
VII. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ORAZ ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO	13
VII.I. ZARYS HISTORII GMINY KOWALE OLECKIE	13
VII.II. KRAJOBRAZ KULTUROWY	16
VII.III. BUDOWNICTWO	17
VII.IV. CMENTARZE	17
VII.V. PARKI	17
VII.VI. OBIEKTY ARCHEOLOGICZNE	18
VII.VII. ZABYTKI NIERUCHOME	18
VIII. GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW GMINY KOWALE OLECKIE	21
IX. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY KOWALE OLECKIE. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ (SWOT)	28
X. ZADANIA PROGRAMOWE, PRIORYTETY I KIERUNKI DZIAŁAŃ PROGRAMU	30
X.I. PRIORYTETY W ZAKRESIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KOWALE OLECKIE	30
XI. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PONZ	30
XII. ZASADY OCENY REALIZACJI PONZ.....	31
XIII. FINANSOWANIE ZADAŃ Z ZAKRESU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	31

I. Wprowadzenie

Dziedzictwo kulturowe stanowi dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, a także dorobek czasów współczesnych. Jest to wartość materialna i niematerialna określająca nasze pochodzenie i kulturę. Na dorobek ten składają się zarówno elementy przyrodnicze, jak również wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne ludzkości, m.in. w zakresie nauki, sztuki, architektury czy techniki. Elementem dziedzictwa kulturowego są zabytki, w tym: zabytki ruchome, zabytki nieruchome oraz zabytki archeologiczne. Są one nie tylko cennym źródłem informacji nt. życia naszych przodków, ale również ważnym elementem rozwoju społeczno-gospodarczego, bowiem bogate i różnorodne dziedzictwo kulturowe stanowi, istotną dla rozwoju lokalnych samorządów, atrakcję turystyczną. Dziedzictwo kulturowe jest zatem fundamentem tożsamości danej społeczności, dlatego ważna jest jego ochrona w celu zachowania tego dorobku dla przyszłych pokoleń.

Przejawem nowego podejścia władz do roli dziedzictwa kulturowego było przyjęcie 23 lipca 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która zastępując starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., na nowo zdefiniowała pojęcia z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i określiła politykę państwa oraz powinności władz państwowych i samorządowych w tej dziedzinie. Ustawa zobowiązuje organy samorządu do sporządzania co cztery lata Programów opieki nad zabytkami. Niniejsze opracowanie stanowi wypełnienie ustawowego obowiązku. Przedmiotem Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Kowale Oleckie (GPOnZ) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Kowale Oleckie. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. GPOnZ sporządzany jest przez Wójta Gminy, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Gminy. GPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Wójt Gminy przedstawia Radzie Gminy sprawozdanie z wykonania GPOnZ. GPOnZ to dokument uzupełniający do innych aktów planowania. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Głównym odbiorcą GPOnZ jest lokalna wspólnota samorządowa. W zamierzeniu beneficjentami GPOnZ mają stać się nie tylko prywatni właściciele czy użytkownicy obiektów zabytkowych, ale również mieszkańcy gminy. Realizacja gminnego programu opieki nad zabytkami powinna przynieść wymierne korzyści takie jak:

- zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń,
- poprawę stanu obiektów zabytkowych,
- zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych,
- rozwój społeczno-gospodarczy gminy.

II. Uregulowania formalno-prawne

Podstawowym dokumentem regulującym ochronę zabytków jest Konstytucja RP. Ochrona dziedzictwa kulturowego jest obowiązkiem Państwa i każdego obywatela RP, zadeklarowanym w Konstytucji RP - art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP¹. Ponadto w polskim ustawodawstwie zagadnienia związane z zabytkami regulują następujące akty prawne:

- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292),
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1465),
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1145),
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 725),
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1130),
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 54 z późn. zm),
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1478),
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 278),
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259),

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2017 r., poz. 1265),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212, poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. 2006 r., Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie poprowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r., poz. 928).

Poniżej omówienie wpływu wybranych aktów prawnych najistotniejszych z punktu widzenia ochrony i opieki. W omówieniu pominięto ustawę o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, której poświęcona jest dalej osobna część Programu.

II.I. Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

Ustawa określa co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także przy ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W interesującym nas obszarze w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się „wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej” (art. 1). Studium oraz plany zagospodarowania przestrzennego winny określać (...) „obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej”. Istotne jest nałożenie na wójtów i burmistrzów obowiązków zarówno zawiadomienia m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studiów, planów zagospodarowania przestrzennego i występowania o opinie i wnioski, jak również uzgodnienia.

II.II. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane

Zgodnie z art. 39 ust.3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t. j. Dz.U. z 2024 r., poz. 725 z późn. zm.), w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

II.III. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 roku o gospodarce nieruchomościami

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami reguluje zasady zmiany własności obiektów zabytkowych. Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 4). Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako

wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 13 ust. 5). Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie (art. 29 ust. 2).

II.IV. Ustawa z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji

Ustawa o rewitalizacji ma fundamentalne znaczenie dla ochrony nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym, zarówno krajobrazowym, przestrzennym (zurbanizowanym i ruralistycznym) oraz przemysłowym. Ustawa, zachowująca fakultatywny charakter, ma na celu wprowadzenie ram formalnoprawnych przygotowania i prowadzenia procesów kompleksowej rewitalizacji obszarów zdegradowanych. W tym celu definiuje podstawowe pojęcia – przede wszystkim samo pojęcie rewitalizacji. Zgodnie z ustawą „rewitalizacja to kompleksowy proces przemian społecznych, ekonomicznych, przestrzennych i technicznych służących wyprowadzeniu ze stanu kryzysowego najbardziej zdegradowanych obszarów”. Wprawdzie zgodnie z art. 3. ust.1. ustawy zadaniem własnym gminy jest przygotowanie, koordynowanie i tworzenie warunków do prowadzenia rewitalizacji, a także jej prowadzenie w zakresie właściwości gminy, to na podstawie art. 3 ust. 3 ustawy o rewitalizacji gmina ma obowiązek współpracy m.in. z powiatem, który na obszarze rewitalizacji realizuje uprawnienia Skarbu Państwa. Umożliwia również wprowadzenie Specjalnej Strefy Rewitalizacji i ustanowienie na jej obszarze szeregu rozwiązań prawnych wspomagających przeprowadzenie tego procesu. Ustawa przewiduje wprowadzenie dodatkowego instrumentu planowania przestrzennego dla obszarów zdegradowanych – miejscowego planu rewitalizacji (specjalnej formy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego)². Na mocy art. 17 ust.2 pkt. 4 wójt, burmistrz, prezydent opracowany projekt gminnego programu rewitalizacji obligatoryjnie zobowiązany jest przekazać do zaopiniowania przez zarząd właściwego powiatu w zakresie zgodności programu ze strategią rozwoju powiatu. Może to być instrument ochrony zabytków na terenie powiatu, przynajmniej w odniesieniu do tych, które leżą w granicach zdelimitowanych obszarów zdegradowanych oraz objętych gminnymi programami rewitalizacji.

II.V. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody

Ustawa określenie „tereny zieleni” definiuje jako „tereny wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, znajdujące się w granicach wsi o zwartej zabudowie lub miast, pełniące funkcje estetyczne, rekreacyjne, zdrowotne lub osłonowe, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe oraz cmentarze, a także zieleń towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowym i przemysłowym”. Zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wydaje WKZ; dotyczy to również drzew owocowych.

II.VI. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 roku o muzeach

Ustawa precyzuje rolę instytucji muzealnych w ochronie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Placówki muzealne są zobowiązane przez ustawodawcę do ochrony dziedzictwa, upowszechniania wiedzy na jego temat oraz umożliwiania korzystania ze zgromadzonych zbiorów. Zadania te wymienione instytucje realizują przez gromadzenie zabytków, ich katalogowanie, opisywanie, właściwe przechowywanie, organizowanie wystaw, udostępnianie zbiorów, prowadzenie działalności wydawniczej.

II.VII. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach

Ustawa określa zbiory biblioteczne i same biblioteki, jako dobro narodowe służące zachowaniu dziedzictwa narodowego. Wśród zadań Biblioteki Narodowej wymieniono działalność konserwatorską. Zdefiniowano też narodowy zasób biblioteczny, w którego skład wchodzi zbiory bibliotek mających wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego. Ustawodawca nadmienił, że narodowy zasób biblioteczny podlega szczególnej ochronie. Konstytucyjnym obowiązkiem Państwa (art. 5 i 6 Konstytucji RP) jest ochrona dziedzictwa kulturowego. Zabytki i ich wartości niematerialne są dobrem wspólnym, a dbałość o nie nakazuje art. 82 Konstytucji.

III. Regulacje ponad krajowe ochrony i opieki nad zabytkami

Ochrona i opieka nad zabytkami regulowana jest również następującymi dokumentami o znaczeniu międzynarodowym:

² Na podstawie materiałów informacyjnych Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju.

- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003 (Dz. U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018),
- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564),
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 210),
- Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000 (Dz. U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98)
- Europejska Konwencja Kulturalna, Paryż 1954 r. (Dz. U. z 1990 r., Nr 8, poz. 44),
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, Paryż 1972 (Dz. U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190),
- Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Paryż 2005 (Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585),
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobieganiu nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, Paryż 1970, (Dz. U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106),
- Rozporządzenie Rady Europy (WE) NR 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury (Dz. U. UE L 39 z 10.02.2009, CELEX 32009R0116).

IV. Strategiczne uwarunkowania ochrony i opieki nad zabytkami

Poniżej przedstawiono najważniejsze dokumenty krajowe, regionalne, powiatu oleckiego i gminy Kowale Oleckie o znaczeniu strategicznym, których zapisy mają istotne znaczenie dla prowadzenia ochrony i opieki nad zabytkami.

IV.I. Dokumenty szczebla krajowego

IV.I.I. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026³

W Krajowym programie 2023-2026 dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

- 1) organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
- 2) stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
- 3) komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Celem głównym „Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026” jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Do realizacji tego celu opracowano trzy szczególne cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości,

- wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków,

- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Do realizacji wszystkich celów i zadań wymienionych w Krajowym programie 2023-2026 opracowano szczegółowy harmonogram wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wrażliwości, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka.

Istotnym rozwiązaniem, porządkującym zagadnienia przedstawione w Krajowym programie i uwzględnionym na każdym etapie prac nad dokumentem, są kierunki działań wskazujące na konkretne zadania priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2026 r. Są to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju,

- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości,

- realizacja międzynarodowych zobowiązań,

- cyfryzacja procesów administracyjnych,

- wzmocnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków,

- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

- wzmocnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych,

- edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

³ Uchwała Rady Ministrów Nr 242 z dnia 8 grudnia 2023 r.

IV.II. Dokumenty szczebla wojewódzkiego

IV.II.I. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025 została przyjęta Uchwałą Sejmiku Województwa Warmińsko – Mazurskiego Nr XXXVIII/553/13 z dnia 25 czerwca 2013 r. W opracowaniu tym uproszczono system priorytetów:

- Konkurencyjna gospodarka,
- Otwarte społeczeństwo,
- Nowoczesne sieci

i celów strategicznych:

- Wzrost konkurencyjności gospodarki,
- Wzrost aktywności społecznej,
- Wzrost liczby i jakości powiązań sieciowych,
- Nowoczesna infrastruktura rozwoju.

Strategia jest narzędziem zarządzania regionem, przybliżającym wszystkich do realizacji wizji rozwojowej Warmii i Mazur. Strategia jest podstawą programową kolejnych regionalnych programów operacyjnych dla Warmii i Mazur oraz inspiracją dla działań lobbujących w instytucjach krajowych zarządzających krajowymi programami operacyjnymi oraz krajowymi środkami finansowymi celem osiągnięcia części, leżących poza zasięgiem poziomu regionalnego, celów rozwojowych województwa. Określona w 2005 r. wizja województwa warmińsko - mazurskiego pozostaje aktualna, brzmi następująco: Warmia i Mazury regionem, w którym warto żyć... W obszarze zabytków ochrony i opieki nad zabytkami wśród atutów w wyznaczonych obszarach strategicznej interwencji (OSI), wymieniono duże nasycenie obiektami zabytkowymi. Walory turystyczne województwa wynikają również z jego wartości kulturowej oraz rozwoju oferty wypoczynkowej i zdrowotnej. Województwo warmińsko – mazurskie odnotowuje znaczącą dynamikę liczby osób zainteresowanych ofertą muzealną. Gminy regionu dysponują licznymi obiektami zabytkowymi. Niektóre z gmin plasują się wysoko w rankingu pod względem liczby uczestników imprez. Wszystkie walory oraz tradycje związane z rozwojem sektora turystycznego powodują, że duża liczba gmin województwa należy do grupy najlepszych w Polsce pod względem rozwoju funkcji turystycznej.

IV.II.II. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Program opieki nad zabytkami gminy Kowale Oleckie zgodny jest z wyznaczonymi w planie zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego, przyjętego uchwałą Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego nr XXXIX/832/18 z dnia 28.08.2018 r., opublikowany w Dz. Urz. Woj. Warm-Maz. z 2018 r. poz. 4173) celami polityki przestrzennej, zasadami ich realizacji oraz przyjętymi w planie kierunkami działań polityki przestrzennej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. W sferze kulturowej obejmującej system ochrony dziedzictwa kulturowego przyjęto zasady kompleksowości działań ochronnych i rewaloryzacyjnych, łączenia ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego oraz promowania regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego. Podstawowe cele polityki przestrzennej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisane w planie zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego zapewniają:

- a) ochronę różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa, między innymi poprzez odpowiednie zapisy w dokumentach planistycznych i strategiczno-programowych różnej rangi,
- b) efektywne i racjonalne zagospodarowanie obiektów zabytkowych, dopuszczenie nowych funkcji do obiektów zabytkowych, pod warunkiem wykluczenia rozwiązań dysharmonijnych,
- c) promowanie i wspieranie, także materialne, zagospodarowania obiektów zabytkowych na różne cele publiczne, z wykorzystaniem dostępnych źródeł finansowania. Wypracowanie rozwiązań systemowych w tym zakresie, z udziałem wszystkich kompetentnych podmiotów,
- d) podtrzymywanie tradycji miejsca, kontynuację rozwiązań historycznych bądź nawiązanie do nich,
- e) ochronę ekspozycji zabytkowych panoram i sylwet miast oraz zespołów zabytkowych, zachowanie historycznych dominant krajobrazowych,
- f) ochronę obszarową miejsc o wysokich walorach krajobrazu kulturowego i przeciwdziałanie procesom jego degradacji. Szczególne znaczenie ze względu na swą unikatowość mają obszary: Żuławy, strefa Kanału Elbląskiego, wybrzeże Zalewu Wiślanego z krawędzią Wysoczyzny Elbląskiej, Północna Warmia oraz obszar Wielkich Jezior Mazurskich, a także Krajobraz Oberlandzki, Ziemia Lubawska i Poborze
- g) ochronę i zachowanie dóbr kultury współczesnej, podkreślających specyficzne, współczesne cechy krajobrazu kulturowego regionu. Szczególne znaczenie mają tu obiekty i zespoły architektoniczne w Olsztynie

(planetarium, BWA, hala Urania) oraz w Elblągu (zespół zabudowy starego miasta – retrowersja oraz centrum kultury Światowid).

IV.II.III. Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027

„Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027” sporządzony został na podstawie Uchwały Nr 21/278/23/VI Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 4 maja 2023 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia „Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027” i zaakceptowania harmonogramu jego opracowania. Program na lata 2024-2027 jest aktualizacją „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2020-2023” w zakresie uwarunkowań formalno-prawnych, danych liczbowych charakteryzujących zasoby zabytkowe, działalności Samorządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego dotyczącej ochrony i opieki nad zabytkami oraz muzeów. Ponadto w odniesieniu do zmiany ww. uwarunkowań aktualizacji poddano cele i kierunki działań ustalone w poprzednim Programie.

Na potrzeby omawianego dokumentu przygotowana została diagnoza stanu zachowania zabytków oraz dziedzictwa kulturowego województwa, w której stwierdzono, iż:

□ Województwo warmińsko-mazurskie charakteryzuje się różnorodnością i odrębnością poszczególnych obszarów regionu wynikającymi z uwarunkowań historycznych i kulturowych. Czytelne zróżnicowanie przestrzenne regionu pozwala wyodrębnić struktury przestrzenne o specyficznych cechach i wyróżnikach kulturowych regionu (np. Warmia, Mazury, Powiśle).

□ Zasób dziedzictwa kulturowego regionu tworzą zabytki materialne, niematerialne, zjawiska, przestrzenie i krajobraz kulturowy, będące świadectwem historii i nawarstwiania się kultur.

□ Do najbardziej rozpoznawalnych i wyróżniających się obiektów zabytkowych w województwie zaliczają się: zamki średniowieczne, obiekty sakralne (gotyckie, neogotyckie, kapliczki), architektura rezydencjonalna, zabytki techniki, aleje przydrożne.

□ Wiele zabytków nieruchomych jest w złym stanie technicznym i wymaga wdrożenia działań ratunkowych. Za główne przyczyny złego stanu technicznego przyjmuje się m.in. wieloletnie zaniedbania, niewłaściwe użytkowanie, niewystarczające nakłady środków finansowych na prace remontowe i utrzymanie obiektów, brak odpowiedniego zabezpieczenia przed zniszczeniami, zagrożeniami np. pożarami itd., przekształcenia obiektów ze szkodą dla substancji zabytkowej, niewłaściwie prowadzone prace ratunkowe przy obiektach. Nie bez znaczenia pozostaje również niewystarczająca wiedza i świadomość społeczna, zarówno na poziomie samorządów lokalnych, jak i inwestorów.

□ Zagrożenie dla obiektów oraz zespołów zabytkowych i eksponowania ich walorów stanowi również sposób i charakter zagospodarowania terenów sąsiednich, często połączone z presją inwestycyjną. Wprowadzanie nowej zabudowy, bez uwzględniania lokalnych tradycji, architektury i historycznych uwarunkowań (styl i forma architektoniczna, materiały budowlane, gabaryty itd.), prowadzi do zniekształcania zespołów zabudowy zarówno miejskiej, jak i wiejskiej.

□ Odniesienie, w kontekście uwarunkowań jak i rekomendacji, do kluczowych zasobów dziedzictwa kulturowego, w szczególności jako elementu krajobrazu kulturowego, znajdzie się w Audycie krajobrazowym województwa warmińsko-mazurskiego (w trakcie sporządzania). Skutki prawne uchwalenia dokumentu przez Sejmik Województwa mogą wpływać na realną ochronę krajobrazu w regionie.

□ Zasoby dziedzictwa kulturowego ze względu na swoją wartość kulturową, historyczną i unikatowość wymagają ochrony, racjonalnego wykorzystania, zagospodarowania. Stanowią w większości ogromny potencjał do promocji regionu, rozwoju turystyki i edukacji kulturowej oraz kształtowania tożsamości regionalnej. Szczególne znaczenie mają tzw. wyróżniki kulturowe – obiekty, osobistości, wydarzenia rozpoznawalne w kraju i za granicą, niejednokrotnie stanowiące podstawę do kreowania produktów turystycznych oraz innych inicjatyw turystycznych. Przykładem wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego są turystyczne szlaki drogowe, wyznaczone w oparciu o zasoby i wyróżniki kulturowe oraz zabytkowe obiekty zaadaptowane na potrzeby usług turystycznych (np.: hotele w Rynie, Lidzbarku Warmińskim). Warunkiem wykorzystania zabytków czy eksponowania ich walorów jest przede wszystkim zachowanie wszelkich standardów sztuki konserwatorskiej przy prowadzeniu prac.

□ Istotną rolę w zachowaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego pełnią muzea. Przed pandemią COVID-19 muzea w regionie cieszyły się coraz większą popularnością wśród odwiedzających. Jednakże lata pandemii (2020-2022) sprawiły duży spadek, w związku z tym odbudowanie działalności muzeów do stanu przed pandemicznego następuje stopniowo zarówno w sferze frekwencyjnej jak też i w kwestii rozwijania działalności. Na uwagę zasługuje coraz większa liczba muzeów czy też zdigitalizowanych zbiorów muzealnych.

□ Województwo posiada duży zasób obiektów zabytkowych wpisanych do Rejestru zabytków nieruchomych województwa warmińsko-mazurskiego (4 pozycja w kraju) i Wojewódzkiej ewidencji zabytków. Obiekty uznane za pomnik historii, to zabytki o znaczeniu ponadregionalnym, o istotnym znaczeniu dla promocji i rozwoju turystyki w województwie.

IV.III. Dokumenty szczebla powiatowego

IV.III.I. Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2016-2025

Strategia Rozwoju Powiatu Oleckiego na lata 2016-2025 została przyjęta uchwałą nr XII/63/2015 Rady Powiatu w Olecku z 26 listopada 2015 r. Jednym z celów operacyjnych strategii (cel strategiczny: kultura i kultura fizyczna) jest dbałość o dziedzictwo kulturowe powiatu oleckiego, upowszechnienie działań w tym zakresie oraz organizacja działań ochronnych a odnosząc się do przedmiotu opieki nad zabytkami możemy wyróżnić:

- opracowanie Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Oleckiego,
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w zakresie ochrony zabytków znajdujących się na terenie powiatu oleckiego,
- oznakowanie zabytków znajdujących się na terenie powiatu oleckiego znakami informującymi o tym, że zabytek podlega ochronie,
- popularyzacja i upowszechnianie wiedzy o zabytkach i kulturze powiatu oleckiego.

IV.III.II. Program Ochrony Środowiska Powiatu Oleckiego na lata 2018-2022 z perspektywą do roku 2026

Program Ochrony Środowiska Powiatu Oleckiego na lata 2018-2022 z perspektywą do roku 2026 został przyjęty Uchwałą Nr XXXV/216/2017 Rady Powiatu Oleckiego z dnia 28 grudnia 2017. Celem opracowania Programu jest stworzenie narzędzi do realizacji polityki ochrony środowiska na terenie powiatu. W Programie oceniono stan środowiska naturalnego, przeanalizowano zagrożenia i problemy poszczególnych komponentów środowiska, określono cele, kierunki interwencji oraz zadania, zmierzające do poprawy stanu środowiska oraz przedstawiono harmonogram rzeczowo - finansowy realizacji zadań ujętych w opracowaniu. W Programie opisano krajobraz kulturowy powiatu oleckiego, który w dużej mierze kształtuje występowanie zabytków, głównie wpisanych do rejestru zabytków woj. warmińsko-mazurskiego. Wśród określonych celów, kierunków interwencji oraz zadań nie wskazano takich, które związane by były z ochroną zabytków.

IV.IV. Dokumenty szczebla gminnego

IV.IV.I. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie zostało przyjęte Uchwałą Nr RG.0007.277.2014 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 14 listopada 2014 r.

Na terenie gminy Kowale Oleckie znajdują się obiekty:

- wpisane do rejestru zabytków, podlegające ochronie.
- wpisane do ewidencji zabytków.

W/w obiekty są zabytkami w rozumieniu Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292), i podlegają przepisom w/w ustawy.

Obszar gminy Kowale Oleckie tylko częściowo został objęty badaniami archeologicznymi. Niezbyt precyzyjnych informacji o zabytkach pradziejowych dostarcza literatura niemiecka. W okresie powojennym teren był penetrowany sporadycznie przez archeologów. Sytuacja ta uległa zmianie w ciągu ostatnich 30 lat, gdy rozpoczęto systematyczne badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. W ich efekcie zaewidencjonowano tu ponad sto stanowisk archeologicznych, a przebadano jedynie zachodnią część gminy. Wyniki dotychczasowych badań pozwalają natomiast stwierdzić, że jest to teren niezwykle bogaty i bardzo wartościowy pod względem tak naukowym, jak i ochrony dziedzictwa kulturowego.

Układ drożny na niemal całym terenie gminy powstał głównie w XVII - XIX wieku. Najprawdopodobniej część obecnie istniejących dróg pokrywa się ze starymi szlakami odnotowanymi w źródłach krzyżackich; np. droga z Kowal Oleckich do Mieruniszek, droga z Gołdapi do Olecka.

Połączenie kolejowe Gołdap - Olecko wraz z obiektami kubaturowymi pochodzi z II połowy XIX wieku. Nasyp kolejowy kolejki wąskotorowej biegnący od Olecka przez Lenarty do Mieruniszek powstał wraz z nieistniejącymi obiektami kubaturowymi około 1905 roku. Po 1945 roku torowiska oraz urządzenia kolejowe zostały zdemontowane przez specjalne oddziały Armii Czerwonej.

IV.IV.II. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Sukcesywnie uchwalane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zgodnie ze Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Gminy Kowale Oleckie realizują wyznaczone kierunki polityki przestrzennej wobec środowiska kulturowego. W planie miejscowym gmina określa przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu. Ustalenia te, które są powszechnie obowiązującymi przepisami jako zawarte w akcie prawa miejscowego, kształtują sposób wykonywania prawa własności. Ustalenia w zakresie ochrony zabytków zawarte w planie miejscowym są, zgodnie z katalogiem zawartym w art. 6 u.o.z.o.z., jedną z form ochrony zabytków. Wskazuje to na autonomiczny charakter takiego władczego działania administracji samorządu gminnego, niezależny zarówno od utworzenia pozostałych form ochrony zabytków, jak i ujęcia zabytku w gminnej ewidencji zabytku.

Oznacza to, że organ wykonawczy gminy przy opracowaniu projektu planu, a następnie rada gminy przy uchwaleniu planu miejscowego są uprawnione do samodzielnego identyfikowania wartości zabytkowych zasługujących na ochronę oraz dobrania właściwych środków prawnych do zapewnienia tej ochrony. Dla terenu gminy Rada Gminy Kowale Oleckie uchwaliła następujące plany:

L. p.	Nazwa uchwały
1.	<i>Uchwała Nr V/38/2003 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 9 kwietnia 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Kowale Oleckie</i>
2.	<i>Uchwała Nr VIII/66/2003 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 4 września 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów złóż kruszywa „Stożne IV” i „Stożne V” we wsi Stożne w gminie Kowale Oleckie</i>
3.	<i>Uchwała Nr VIII/67/2003 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 4 września 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów złóż kruszywa „Stożne VI” we wsi Stożne Golubki w gminie Kowale Oleckie</i>
4.	<i>Uchwała Nr XXIV/175/2005 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 11 lutego 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Gorczyce w gminie Kowale Oleckie (złoża kruszywa naturalnego „GORCZYCE”)</i>
5.	<i>Uchwała Nr RG.0007.99.2016 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 17 marca 2016 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowale Oleckie w części obrębu geodezyjnego Kowale Oleckie, Monety, Gorczyce i Kucze</i>
6.	<i>Uchwała Nr RG.0007.61.2019 Rady Gminy Kowale Oleckie w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego e obrębie geodezyjnym Sokółki w miejscowości Sokółki w Gminie Kowale Oleckie</i>
7.	<i>Uchwała Nr RG.0007.185.2021 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 10 lutego 2021 w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Stożne</i>
8.	<i>Uchwała Nr RG.0007.209.2021 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 22 czerwca 2021 w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w miejscowości Kowale Oleckie</i>
9.	<i>Uchwała Nr RG.0007.316.2022 Rady Gminy Kowale Oleckie z dnia 29 listopada 2022 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Kowale Oleckie (obręb geodezyjny Szwałk)</i>

V. Prawna ochrona zabytków w Polsce**V.I. Regulacje ogólne****Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej**

Ochrona zabytków, dawnych materialnych i niematerialnych dóbr kultury jest obowiązkiem konstytucyjnym Państwa. w myśl art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”, z kolei art. 6 Konstytucji stanowi, że „...Rzeczpospolita Polska, stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (...)”. Art. 86 stwierdza, że „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie”.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292). Dla niniejszego programu zasadne jest przywołanie poniższych artykułów tej ustawy:

Art. 3. Użyte w ustawie określenia oznaczają:

1. zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
2. zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
3. zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
4. zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
5. instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
6. prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
7. prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
8. roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
9. badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
10. badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
11. badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
12. historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
13. historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
14. krajobraz kulturowy - przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;
15. otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych

Art. 4. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 6.1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,

- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art. 7. Formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1 a) wpis na listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 16.1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Art. 17.1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.

2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska.

Art. 18.

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów

uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

VI. Opieka nad zabytkami jako zadanie własne gminy

Art. 7 ust.1 pkt 9 ustawy z 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r., poz. 1465) opieka nad zabytkami należy do zadań własnych gminy, co również z tego wynika, iż zadania własne gminy obejmują także sprawy w zakresie kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Stąd też w nawiązaniu do ustawy o samorządzie gminnym, nałożono na gminy obowiązek opracowania programu opieki nad zabytkami, o czym mówi art. 87 ust.1 ustawy z 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292): "Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami". Art. 87 ust. 2 wyżej cytowanej ustawy określa cele programu opieki nad zabytkami:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

VII. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego

VII.I. Zarys historii Gminy Kowale Oleckie

Tereny północno-wschodniej Polski, gdzie leży obecnie gmina Kowale Oleckie do schyłku plejstocenu kilkakrotnie ulegały zmianom klimatycznym spowodowanym przez zlodowacenie. Ewentualne ślady bytności człowieka na tym terenie w okresach ocieplenia zostały zniszczone lub przykryte grubą warstwą osadów polodowcowych. Ostateczne wytopienie się lodowca w XIV tysiącleciu p.n.e. i ocieplanie się klimatu w następnych tysiącleciach pozwoliło na powolne wytworzenie się ekosystemu przyjaznego człowiekowi. Najstarsze ślady przebywania człowieka na Mazurach pochodzą z późnego paleolitu (XI tysiąclecie p.n.e.). Wówczas pojawiły się tu niewielkie koczownicze grupy, związane z tzw. kulturą hamburską. Ich egzystencja na całości opierała się na eksploatacji środowiska naturalnego (łowiectwie, zbieractwie i rybołówstwie).

Z końcem epoki lodowej (ok. 8300 lat przed Chrystusem) klimat ocieplił się na tyle, że miejsce tundry zajęła tajga. W tych nowych warunkach rozwinęła się urozmaicona roślinność (między innymi jagody) oraz pojawiły się liczne gatunki zwierząt, w tym łownych. Bogactwo pożywienia spowodowało z kolei znaczący przyrost demograficzny i przejście ludzi na wół osiadły tryb życia. Okres ten nazywamy mezolitem - środkową epoką kamienia. Wówczas na brzegach rzek i jezior zakładano obozowiska składające się z kilku szałasów. Koncentrację stanowisk z tego okresu odkryto w Czerwonym Dworze, Golubiach Węzewskich, Jabłonowie, Staczach, Szeszkach, Szwałku, Wierzbiankach i Zawadach Oleckich. Myśliwsko-rybacko- zbieracki sposób gospodarowania na ziemiach obecnie północno-wschodniej Polski, charakterystyczny dla kundańskiego kręgu kulturowego, trwał jeszcze w późnym mezolicie.

Ludność neolityczna, której egzystencja opierała się już na hodowli i uprawie roli z malejącym udziałem polowania i rybołówstwa, podejmowała próby ekspansji na omawiany teren. Świadczą o tym nieliczne stanowiska archeologiczne w Czerwonym Dworze. Ciekawym zjawiskiem z tego okresu są stanowiska kręgu

kultury strefy leśnej zaliczane do okresu preneolitu w Czerwonym Dworze i Szeszkach. Ludność ta nie zdołała jednak osiedlić się tutaj na stałe. Sytuacja taka trwała bardzo długo, jeszcze w głąb epoki brązu (po 1800 p.n.e.). Brakuje na terenie gminy Kowale Oleckie archeologicznych śladów osadnictwa plemion posługujących się narzędziami wykonanymi z brązu. Pojedyncze groty oszczepów, sztylety lub siekiery odnajdywane podczas badań archeologicznych wiązane są z wymianą handlową i traktowane jako towary importowane.

Dopiero w połowie pierwszego tysiąclecia przed Chrystusem nastąpiła tutaj zasadnicza zmiana w strukturze zasiedlenia. Na Mazury przybył nowy lud – Bałtowie Zachodni. Zakładali oni osiedla obronne na platformach drewnianych, lokalizowanych na wypłyceńcach jeziornych lub silnie obwałowane i chronione palisadami grody na szczytach wzgórz. Od charakterystycznej formy pochówku zmarłych określa się ten lud kulturą kurhanów zachodniobałtyjskich. Ludność do niej należąca zajmowała się przede wszystkim rolnictwem, wprowadziła też na te tereny umiejętność wytopu i obróbki żelaza. Na terenie gminy mamy stanowiska w Jabłonowie i Staczach.

Na przełomie er wytworzyła się kultura bogaczewska. Był to również lud bałtyjski, jednak o znacznie bardziej rozwiniętej kulturze materialnej, najpewniej dzięki kontaktom i wymianie handlowej z Cesarstwem Rzymskim. Z tego okresu na terenie gminy mamy stanowiska w Czerwonym Dworze, Golubiach Węzewskich, Jabłonowie, Staczach, Szwałku i Wężewie.

Wczesne średniowiecze (w periodyzacji archeologicznej) było ostatnią fazą samodzielnego bytu plemion bałtyjskich na tych ziemiach. Tereny gminy Kowale Oleckie zamieszkiwały w tym okresie plemiona Jaćwingów (stanowiska w Czerwonym Dworze, Staczach, Szwałku, Wężewie i Zawadach Oleckich). Rody możnowładców plemiennych podzieliły między siebie poszczególne włości, w których wznoszono grody obronne otoczone wieńcem osad. Podstawą gospodarki Jaćwingów było rolnictwo uzupełniane hodowlą bydła, łowiectwem, rybołówstwem i bartnictwem.

Do początku XIII w. plemiona jaćwieskie toczyły walki z sąsiadami ze zmiennym szczęściem. Regularny podbój Prus przez Zakon Krzyżacki (pełna nazwa: Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie) datowany od 1226 r. i dokonywany z udziałem wojsk księcia mazowieckiego zbliżał się nieuchronnie do ziem plemiennych. W 1277 r. rozegrała się krwawa bitwa między Jaćwingami, a Krzyżakami nad Jeziorem Skomętno w okolicach Ełku. Kilka lat później kronikarz krzyżacki Piotr Dusburg pod datą 1280 zapisał: "Koniec wojny w Prusach. Początek wojny litewskiej." Oznaczało to pokonanie plemion pruskich i zajęcie ich terytoriów aż po Niemen. Rozwój osadnictwa na zdobytym terenie następował znacznie wolniej niż jego podbój. Dlatego interesujący nas obszar, w owych czasach, z wolna pokrywał się puszcza. Obszar gminy nie był zasiedlany przez Krzyżaków w ciągu ponad dwóch kolejnych stuleci. Po zaciekłych wojnach, na tym obszarze pozostało niewiele ludności, ale do całkowitego wyludnienia nie doszło, o czym świadczą znaleziska archeologiczne ceramiki datowane na XIV-XV w. Pas puszczy stanowił granicę z Litwą, na którą wyruszały oddziały krzyżackie w tzw. rajzach. Jedną z dróg tych wypraw krzyżackich prowadziła przez puszcze na Litwę po terenie obecnej gminy Kowale Oleckie. Szlak ten prowadził obok Szeskich Wzgórz i z całą pewnością przez Mieruniszki znaną wówczas włość jaćwieską.

Dwie wielkie wojny w 1410 i 1414 r. chociaż toczyły się z dala, miały jednak wpływ na sytuację terenu. W 1422 r. zgodnie z traktatem nad jeziorem Mełno ustalono granicę między Zakonem, a ziemiami podległymi Jagiellonom. Granica ta z niewielkimi korektami dotrwała do okresu międzywojennego. Ziemie obecnej gminy Kowale Oleckie stały się tym samym terenem przygranicznym z Litwą. W traktacie pokojowym wymienia się dawną jaćwieską włość Mieruniszki (po 1945 roku poza obszarem gminy) jako jeden z granicznych punktów.

W 1525 roku wprowadzono nowy podział administracyjny kraju na trzy okręgi administracyjne: sambijski, katangijski i górno pruski. W okręgu katangijskim leżały tzw. polskie starostwa (zasiedlone ludnością pochodzenia polskiego), a wśród nich obszar gminy Kowale Oleckie. W miejsce komornictwa utworzono starostwo straduńskie. Obszar obecnej gminy Kowale Oleckie wszedł wówczas w skład starostwa straduńskiego. W 1540 roku dokonano wielkiego spisu podatkowego (Nachtgelts). Nadania, bardzo liczne w tym okresie odbywały się bezpośrednio od księcia lub w formie sprzedaży z rąk starostów. Był to czas rozwoju osadnictwa na terenie gminy Kowale Oleckie. Bezpośrednio od księcia Albrechta zostały dokonane nadania dóbr lennych **Borkowiny** (03.11.1565 r.), **Chelchy** (1563 r.), **Drozdowo** (1562 r.), **Golubie Węzewskie** (12.05.1565 r.), **Guzy** (1565 r.), **Kowale Oleckie** (1563 r.) - z nadania tego wydzielono 30 włók na wieś czynszową (07.10.1564 r.), **Lakiele** (15.06.1566 r.), **Stacze** (1564 r.), **Wężewo** (24.12.1562 r.), wieś wolnych z młynem dziedzicznym **Gorczyce** (1563 r.) i wieś czynszową **Żydy** (1565 r.).

Nadania starostów zapoczątkował burgrabia a następnie starosta Piotr v. Schwartz - dobra lenne **Dorsze** (między 1525 a 1534 r.). W okresie działalności starosty Caspara v. Aulack powstały **Golubki** (1541 r.), wieś czynszowa **Mieruniszki** (1537 r., nadanie potwierdzone przez księcia Albrechta 11.10.1541 r. - od 1945 r. poza obszarem gminy), wieś czynszowa **Zawady Oleckie** (1541 r.). Starosta Michał v. Eysack dokonał nadania wsi czynszowej **Garbas** (1548 r. - od 1945 r. poza obszarem gminy), starosta Christof v. Glaubitz dokonał nadania

wsi czynszowej **Czukty** (1560 r.), a starosta Lorentz v. Halle dokonał nadań wsi czynszowej **Kiliany** (1561 r.), dóbr lennych **Kucze** (1565 r.), włók sołeckich **Monety** (1564). wsi czynszowej **Szarejki** (1566 r.), dóbr lemańskich **Rdzawe** (1565 r.), wsi czynszowej **Sokółki** (1564 r.), wsi czynszowej **Szeszki** (1561 r.). Miało miejsce jedno nadanie książęce, za pośrednictwem starosty, wsi czynszowej **Stożne** (1560). Jeszcze w XVI stuleciu starosta Heinrich v. Kracht dokonał nadania wsi wolnych **Daniele** (1581 r.) i dóbr lemańskich **Rogówko** (1581 r.). W 1598 roku z polecenia władz książęcych, Bartel Hüniche krajowy mierniczy dokonał nowych pomiarów m.in. w starostwie oleckim.

Wiek XVII przyniósł zmiany polityczno – administracyjne. Siedzibę starostwa ostatecznie przeniesiono do zamku Oletzko, a starostwo nazwano oleckim (1619 r.). Był to ważny moment w rozwoju struktury administracyjnej Prus Książęcych na tym przygranicznym terenie. W państwie konieczne były nowe regulacje prawne. W 1620 roku wprowadzono nowe prawo krajowe (Landrecht) porządkujące tytuły własności dóbr. Te dobra, które nie były obciążone czynszami stały się własnością dotychczasowych użytkowników. Dobra obciążone stały się dobrami dzierżawnymi. Z lokacji dokonanych przez księcia Jana Zygmunta miało miejsce nadanie dóbr lennych w **Żydach** (1612 r.), powtórne nadanie wsi czynszowej Monety (1616) i odnowienie przywileju wsi **Kiliany** (1616 r.).

Książęta z linii brandenburskiej podejmowali starania zmierzające do podniesienia swojej rangi wśród władców Rzeszy. Ważnym krokiem w tym kierunku było zdominowanie stanów pruskich, które nastąpiło za Fryderyka Wilhelma (1640-1688) zwanego Wielkim Elektorem, monarchy dążącego do uzyskania władzy absolutnej. Książę ten, podjął ostatni etap kolonizacji ziem pruskich. Dokonywał tego w formie tzw. osadnictwa szkatułowego. Na zalesionych obszarach państwowych puszczy, dokonywane były nadania, z których przychody zapewniały środki bezpośrednio księciu. Tworzono wówczas wsie głównie w pasie puszczańskim. Akcja ta przebiegała jednak dość wolno i na terenach wschodnich osadnictwo zwane szkatułowym dokonywało się jeszcze w XVIII wieku. Na terenie gminy Kowale Oleckie powstało **Jabłonowo** (1688 r.) oraz Ilgenthal (okolice Zawad Oleckich).

Król przywiązywał też wagę do rozwoju oświaty dokonując reformy szkolnictwa elementarnego (Principia Regulativa z 3 lipca 1736 r.). Powstał również fundusz Mons Pietatis, z którego środki przeznaczono na uposażenia nauczycieli szkół wiejskich. Powstały wówczas szkoły w miejscowościach: **Golubki** (1743), **Jabłonowo** (miedzy 1737 a 1740 r.), **Monety** (miedzy 1737 a 1740 r.), **Sokółki** (miedzy 1737 a 1740 r.), **Zawady Oleckie** (1737 r.). W istniejących wsiach powstały kolejne szkoły: Drozdowo (1780 r.), Guzy (1760 r.), Kowale Oleckie (1760 r.), (Kucze 1751 r.) Stacze (pomiędzy 1762 a 1786). Gmina Kowale Oleckie do początków XIX w. zmieniła swoje przygraniczne położenie. Powstały wówczas nowe wsie **Budki** (Białskie Pola –1773 r.) i **Cicha Wólka** (1789 r.) oraz szkoły w istniejących wsiach: **Borkowiny** (XVIII/XIX w.), **Czukty** (koniec XVIII w.), **Stożne** (koniec XVIII w.).

Reforma administracyjna z 1816 r. dokonała także zmian w rozgraniczeniu rejencji królewieckiej i gabińskiej. Nowy podział na powiaty spowodował włączenie obszaru obecnej gminy Kowale Oleckie w skład powiatu oleckiego należącego do rejencji gabińskiej. Podział ten stawał się z wolna podstawą do wyznaczenia granic obwodów kościelnych i okręgów sądowniczych. Przełom XVIII i XIX wieku to rozwój nowych punktów osadniczych tzw. dzierżaw wieczystych, były to przejawy osadnictwa bezplanowego w miejscach wypaleniskowych. Tak powstały **Kiliany** (1817 r.). Z leśniczówki powstała dzierżawa wieczysta **Czerwony Dwór**. Ten typ osadnictwa zakończył się w połowie XIX. Powstały także nowe szkoły: **Chelchy** (1835 r.), **Golubie Węzewskie** (1811 r.), **Kiliany** (1825 r.), **Szwałk** (1840 r.).

Koniec XIX i pocz. XX wieku to okres kształtowania się zachowanego do dziś krajobrazu kulturowego obszaru gminy. Wcześniejsze formy ubogiego budownictwa mazurskiego (drewniane, gliniane i kamienne) zachowały się w formie szczątkowej. Ważnym dla rozwoju budownictwa było wynalezienie pieca kręgowego Fryderyka Hoffmana, które przyczyniło się do rozwoju budowy cegielni na terenie powiatu zasobnego w glinę. Wydajność cegielni z piecem Hoffmana przyczyniła się do dynamicznego rozwoju budownictwa ceglanego. Pojawiły się dość powszechnie budowle murowane z cegły kryte dachówką. Nadal wykorzystywano jednak naturalny materiał jakim był kamień polny.

W latach 70-tych XIX w. na terenie gminy istniały majątki ziemskie ukształtowane już ok. poł. XVI w. gniazda rycerskie **Daniele**, **Rdzawe**, **Stacze**, **Węzewo**, majątki **Drozdowo**, **Golubie Węzewskie**, **Gorczyce**, **Kiliany**, **Mieruniszki**, **Szwałk** a także powstałe w późniejszym okresie: **Borysewo**, oraz folwarki majątku **Węzewo** (**Mściszewo**, **Gościerady**, **Żydy**, **Małe Węzewo**).

Hitlerowskie Niemcy zmierzały ku wojnie. Atak na Polskę 1 września 1939 roku rozpętał drugą wojnę światową. Okupacja ziem Polski zmieniła na okres 1939 -1944 położenie geopolityczne terenu obecnej gminy Kowale Oleckie. Działania wojenne prowadzone początkowo z dala od tych ziem, po załamaniu się potęgi militarystyki hitlerowskiej zbliżały się nieuchronnie do granic Prus Wschodnich, a tym samym powiatu

oleckiego. Koalicyjna Armia Czerwona dotarła do granic Prus w październiku 1944 roku. Rozpoczęta wcześniej ewakuacja ludności, zakończyła się w październiku 1944 roku.

22 i 23 stycznia 1945 roku Kowale Oleckie zajęły oddziały Armii Czerwonej, w ślad za nimi ruszyła polska ludność przygraniczna. Po drugiej wojnie światowej omawiany teren włączono do woj. białostockiego, a miasto Treuburg nazwano Olecko. Utrzymało ono status powiatu. Przygraniczne położenie wpłynęło na dość szybkie osiedlanie się ludności polskiej w dobrze zachowanych wsiach i w zniszczonym w ok. 60% mieście. Przestała istnieć część majątków ziemskich (Borysewo, Golubie Węzewskie, Gościerady, Gorczyce, Kiliany, Małe Węzewo, Rdzawe). Całkowitej likwidacji uległa sieć kolejek wąskotorowych. Lata powojenne to zmiana przynależności państwowej terenu dawnego powiatu Olecko, do którego nadał należał obszar gminy Kowale Oleckie, z którą wiązało się również tworzenie nowej administracji i zrębów nowego systemu politycznego. System ten wywarł znaczący wpływ na przekształcenia własnościowe, światopoglądowe, gospodarcze i planistyczne. Rolniczy charakter powiatu oleckiego ze słabo rozbudowanym przemysłem utrzymał się w okresie powojennym. Ustrój socjalistyczny funkcjonujący wówczas w Polsce dopuszczał wprawdzie własność prywatną, jednak dominującą stała się własność państwowa i spółdzielcza. Dawne majątki, jak i część gruntów dawnych wsi zostały włączone do Państwowych Gospodarstw Rolnych, akweny wodne zagospodarowywały Państwowe Gospodarstwa Rybackie, lasy upaństwowiono. Dawne zakłady takie jak mleczarnia, gorzelnia, cegielnia, zakłady wydobywcze oraz handel stopniowo uruchamiano. Z czasem jednak miejsce prywatnego rzemiosła i handlu zajęły spółdzielnie wielobranżowe oraz spółdzielnie handlowe (GS Samopomoc Chłopska). Scentralizowany system zarządzania i finansowania odciskał swoje piętno na wielu dziedzinach życia ludności, między innymi na oświacie, kulturze i ochronie zdrowia. Wprowadzanie zasad planowania przestrzennego powodowało zmiany charakteru odbudowywanego ze zniszczeń wojennych, a nowe formy zabudowy wsi z Państwowymi Gospodarstwami Rolnymi jak i standardowymi zagrodami chłopskimi przeobrażały mazurski krajobraz. Z dawnych linii kolejowych pozostała jedynie normalnotorowa linia kolejowa z Gołdapi do Ełku i linia do Suwałk przez Cimochy. W wyniku reformy administracyjnej od 1975 r. zwiększono liczbę województw i zlikwidowano powiaty, a na omawianym terenie utworzono gminę Kowale Oleckie i włączono do województwa suwalskiego. Był to okres intensyfikacji systemowego budownictwa i rozwoju firm państwowych. Z tego czasu pochodzi między innymi osiedle w Kowalach Oleckich.

Przemiany społeczno-polityczne, które dokonały się w Polsce po 1989 roku, doprowadziły między innymi do zmian własnościowych. Ich pierwszym przejawem była komunalizacja majątku państwowego, prywatyzacja i wyprzedaż nieruchomości rolnych Skarbu Państwa. Proces ten, trwający do dzisiaj, obok skutków pozytywnych (tworzenie nowych przedsiębiorstw prywatnych, rozwój budownictwa głównie prywatnego), rodzi też negatywne (bezrobocie, znaczne zróżnicowanie dochodów społeczeństwa). W nowej rzeczywistości na terenie gminy prężnie działają takie firmy prywatne jak Cegielnia Golubki i Kowale Oleckie, odlewnia żeliwa w Kowalach Oleckich, „Kruszbet” w Stożnem. W sferze usługowej wyraźnie dominują firmy związane z obsługą ruchu turystycznego: usługi agroturystyczne, handel.

W styczniu 1999 roku dokonano kolejnej reformy administracyjnej, przywrócono wówczas powiaty, tworząc powiat olecko-gołdapski, a od 2003 r. powiat olecki. Zmniejszono również liczbę województw likwidując województwo suwalskie i tworząc województwo warmińsko-mazurskie z siedzibą w Olsztynie, w którego skład wszedł powiat Olecko i Gmina Kowale Oleckie.

Gmina Kowale Oleckie leży wprawdzie na wschód od systemu wielkich jezior mazurskich, obszaru znacznego ruchu turystycznego, to jednak walory przyrodnicze gminy (czyste powietrze, lasy, jeziora) wpływają na rozwój agroturystyki na jej terenie. Na terenie gminy Kowale Oleckie jest osiem gospodarstw agroturystycznych. Specyfiką ostatnich lat jest powstawanie prywatnych zagród letniskowych wytyczanych od nowa lub tworzonych w wyniku przekształceń dawnych siedlisk.

VII.II. Krajobraz kulturowy

Na terenie gminy dominują chłopskie wsie jednoulicowe. Ich zabudowę stanowią przeważnie siedliska rolne składające się z frontowego domu mieszkalnego i budynków gospodarczych usytuowanych wokół prostokątnego podwórza. Murowany dom to przeważnie typowy dom kalenicowy. Typowy dom kalenicowy wykształcił się w okresie nowożytnym z połączenia dwóch domów dwuizbowych i był popularny na rozległym terenie Prus, Litwy i Mazowsza zarówno na wsi jak i w mieście. Miał plan prostokąta. Wejście do budynku poprzez sień, umieszczono pośrodku ściany kalenicowej. Sień umieszczona centralnie zajmowała całą szerokość budynku. Wyjście z sieni prowadziło na podwórze. Z boków znajdowały się po dwie izby w trakcie frontowym i podwórzowym, każda była doświetlona dwoma oknami. Uzyskiwano tym samym typ symetrycznych, pięcioosiowych elewacji podłużnych i cztery izby mieszkalne. Z czasem dodawano dalsze izby

w obu traktach wydłużając budynek. W niektórych budynkach ograniczano rozmiary sieni do głębokości traktu frontowego.

W krajobrazie gminy są również wsie podworskie. Głównym ich elementem jest oczywiście zespół dworsko-parkowy oraz czworaki i dwojaki dworskie usytuowane w pobliżu. Uzupełnieniem krajobrazu jest zabudowa kolonijna o formach jak we wsiach chłopskich. Stałym elementem wszystkich wsi są cmentarze, zdarza się, że w jednej wsi jest kilka cmentarzy, wiejski, dworski i rodzinne. Na omawianym terenie są również obiekty liniowe (aleje, czynne i nieczynne linie kolejowe). Zmieniły one na trwałe naturalny sposób ukształtowania terenu i w większości służą obecnie komunikacji kołowej. Cmentarze są obiektami usytuowanymi w pobliżu zabudowy i układów liniowych oraz w przestrzeni krajobrazu. Obecnie, po likwidacji zabudowań na koloniach i wtórnych zalesieniach terenu, można je odnaleźć w najmniej spodziewanych miejscach. Pod powierzchnią ziemi niezależnie od obecnego ukształtowania terenu odnaleziono archeologiczne ślady obecności człowieka z różnych epok. Teren gminy objęto planowymi badaniami archeologicznymi w formie tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski /AZP/. Teren gminy Kowale Oleckie został przebadany w 80 %.

VII.III. Budownictwo

Mimo przygranicznego położenia i burzliwych dziejów tych ziem, stosunkowo dobrze zachowały się chłopskie zabudowania wsi z przełomu XIX/XX w. Nieliczne wsie uzupełnione zostały formami z okresu międzywojennego lub wybudowane od nowa (Cicha Wólka). Ważnym elementem zabudowy wsi były zespoły dworskie. Przeważały jednak mniejsze założenia dworsko-parkowe lub folwarczne (Dorsze, Drozdowo, Mściszewo, Stacze, Stachowięta, Szwałk, Wężewo, Żydy). Wiele z pierwotnych zespołów nie zachowało się do naszych czasów (Borysewo, Golubie Węzewskie, Gościerady, Gorczyce, Kiliany, Małe Wężewo, Rdzawe). Zabudowa tych zespołów odbiegała charakterem i rozmachem od inwestycji bogatego chłopstwa (w kompleksach bywały cegielnie i gorzelnie, stadniny). Nieodłącznym elementem krajobrazu wsi były karczmy i zajazdy, których zachowało się niewiele (Sokółka, Zakątek). W wielu wsiach zachowały się szkoły, są to Czukty, Jabłonowo, Kiliany, Kowale Oleckie, Lakiele, Monety, Sokółki, Stożne) i to zarówno o formach neogotyckich jak i w formach międzywojennej narodowej architektury niemieckiej.

W wyniku działań II wojny światowej i powojennej gospodarki mieszkaniowej w Kowalach Oleckich część budynków uległa zniszczeniu, a nowa zabudowa, stanęła w całkowitej sprzeczności w stosunku do charakteru pierwotnego krajobrazu kulturowego. Na terenie wsi, zgodnie z podziałem parafialnym zachowały się ewangelickie zespoły sakralne, (obecnie użytkowane przez katolików kościół w Szarejkach).

VII.IV. Cmentarze

Na terenie gminy Kowale Oleckie znajdują się 42 cmentarze, z czego 2 są wpisane do rejestru zabytków. Dominują cmentarze ewangelickie założone w XIX wieku. W Kowalach Oleckich zachował się cmentarz wojenny z I wojny światowej. Mogiły i kwatery wojenne zachowały się natomiast na cmentarzach ewangelickich. W kilku miejscowościach przetrwały cmentarze rodzinne (np. w parku w Dorszach i Golubiach Węzewskich).

Obiekty cmentarne są przeważnie położone na terenach eksponowanych, na wzgórzach i wzniesieniach, niekiedy nad jeziorami. Porośnięte drzewostanem są charakterystycznym elementem miejscowego krajobrazu. Do najciekawszych cmentarzy, należy zaliczyć cmentarz wojenny w Kowalach Oleckich, nieużytkowany cmentarz ewangelicki w Czerwonym Dworze z aleją dojazdową. Znaczne wartości zabytkowe i krajobrazowe reprezentują też cmentarze ewangelickie w Borkowinie i Szwałku.

Stan cmentarzy ewangelickich jest zły lub bardzo zły. Większość z nich jest zarośnięta chaszczami i samosiejkami, tworzącymi niejednokrotnie trudny do przebycia gąszcz. Podstawową formą nagrobną są betonowe skrzynie, przeważnie bezimienne. Na nielicznych cmentarzach, zachowały się ażurowe krzyże żeliwne mające duże znaczenie poznawcze dla sztuki sepulkralnej Mazur.

Z punktu widzenia konserwatorskiego podstawowym zabiegiem na cmentarzach ewangelickich powinno być wykarczowanie zarośli i samosiejek oraz usuwanie śmieci. Tylko w ten sposób można uszanować miejsca pochówku, zapobiec zarastaniu obiektów sepulkralnych oraz udostępnić je turystom i innym zainteresowanym.

VII.V. Parki

Parki są nieodłącznym elementem wszystkich zespołów dworsko - parkowych. Ogółem zachowało się 8 parków podworskich. Cztery parki są wpisane do rejestru zabytków i podlegają pełnej ochronie konserwatorskiej. Wszystkie parki pochodzą z XIX wieku. Stan parków w gminie jest zły. Nie prowadzi się w nich żadnych zabiegów sanitarnych i pielęgnacyjnych. Jeżeli sytuacja w tym zakresie nie ulegnie poprawie los większości z nich będzie przesądzony.

VII.VI. Obiekty archeologiczne

Gmina Kowale Oleckie pod względem rozpoznania archeologicznego przez długi czas stanowiła niemalże białą plamę. Sytuacja zmieniła się w latach osiemdziesiątych XX w., kiedy to spora jej część została objęta planowymi badaniami powierzchniowymi w ramach rządowego programu ewidencji stanowisk Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Jednak mimo kontynuowania badań również w ostatnich latach, nadal nie przebadano całego obszaru gminy. Mimo tego w skali województwa gmina Kowale Oleckie należy do dobrze zbadanych terenów.

Istotnym zagadnieniem pozostaje sprawa ukończenia badań i podjęcia ochrony zarejestrowanych wcześniej i nowoodkrytych obiektów archeologicznych. Część z dawnych stanowisk, ujętych w Archeologicznym Zdjęciu Polski nie posiada precyzyjnej lokalizacji. Zostały one ujęte w tym opracowaniu, zgodnie z dostępną dokumentacją archeologiczną.

Formą ochrony stanowiska archeologicznego jest ujęcie w ewidencji i objęcie wpisem do rejestru zabytków. Bardzo poważnym zagrożeniem jest głęboka orka traktorowa, której jednak ze względów prawnych nie można wyeliminować. Całkowicie niedopuszczalne jest natomiast prowadzenie jakichkolwiek prac ziemnych w obrębie omawianych stanowisk. W wypadku najwyższej konieczności musi to być uzgodnione z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i wymagać będzie przeprowadzenia badań ratowniczych, a także prowadzenia prac ziemnych pod stałym nadzorem archeologa.

VII.VII. Zabytki nieruchome

Obiekty i założenia urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292), Wszelkie prace remontowe, zmiany własności, funkcji i przeznaczenia obiektu wymagają pisemnego pozwolenia Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Elku.

Na podstawie art. 37 ust.1 w/w ustawy Minister Kultury i Dziedzictwa Kulturowego wydał w dniu 2 sierpnia 2018 r. rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018 r., poz. 1609 z późn. zm.) określa wymagania względem osób prowadzących prace przy obiektach zabytkowych oraz tryb postępowania. Na terenie Gminy Kowale Oleckie znajduje się 12 obiektów (w tym 2 obiekty archeologiczne oraz 1 obiekt ruchomy) wpisanych do rejestru zabytków (stan na 21.07.2024 r.).

Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data wpisu	Decyzja
DORSZE	Park dworski wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej i cmentarzem	A-2584	14 listopada 1988 r.	KL.WKZ 534/184/D/88
Naturalistyczny obiekt, powstały w końcu XIX w. na miejscu istniejącej od XVI w. siedziby dworskiej. Położony na południowym stoku niewielkiego wzgórza opadającego do strumienia – dopływu rzeki Jarki, w terenie urozmaiconym wysokościowo, w sąsiedztwie rozlewisk i bagien, przy drodze prowadzącej do Gołdapi odległej o około 16 km.				
DROZDOWO	Dwór	A-2766	10 marca 1989 r.	KL.WKZ 534/578/D/89
We wsi Drozdowo leżącej na wschód od Kowali Oleckich, w odległości 8 km od tej miejscowości, znajduje się murowany dwór, postawiony na wzgórzu, na planie prostokąta w drugiej połowie XIX w. Dwór jest parterowy, pokryty dachem dwuspadowym z naczółkami, z obustronnymi, trójosiowymi facjatami, zwieńczonymi trójkątnymi szczytami. Dziewięcioosiową elewację ogrodową poprzedza obmurowana weranda, nad którą znajduje się otwarty taras. Kilkunastopniowe schody prowadzą z werandy do resztek starego parku, w postaci kilku wiekowych drzew. Po przeciwnej stronie dworu rozciąga się obszerne podwórze z imponującymi zabudowaniami gospodarczymi. Siedzibę dworską zbudowali Steinbergowie, będący właścicielami dóbr o powierzchni 625 ha oraz gorzelni, tartaku i „kopalni” torfu. Pierwsze wzmianki o tym majątku pochodzą z roku 1526, kiedy to książę pruski Albrecht I nadał go staroście z Rynu, Jerzemu von Diebesowi wraz z włościami nazwanymi później Białą Olecką. W XVII w. należał on do rodziny von Helle, a w XVIII stuleciu do polskich szlachciców Ciesielskich i Salzwedell-Więckowskich. Ostatnimi panami na Drozdowie, które w owych czasach nosiło nazwę Drosdownen, a w 1938 r. zostało przemianowane na Drosten, byli Steinbergowie. Na starym cmentarzu, na				

którym chowano właścicieli majątku, można na jednym ze zniszczonych nagrobków odczytać nazwisko: Otto Steinberg. W początkach XX w. majątek został upaństwowiony i oddany w dzierżawę, natomiast po II wojnie światowej utworzono na jego ziemiach PGR.				
KOWALE OLECKIE	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-1425	10 marca 1983 r.	KL.WKZ 534/327/D/83
Cmentarz w Kowalach Oleckich usytuowany jest w północnej części wsi przy drodze w kierunku Gołdapi. Pochowanych jest na nim 45 żołnierzy niemieckich, w tym jeden nieznaną oraz 135 rosyjskich, wśród nich trzech oficerów, którzy zginęli. Pomnik poległych mieszkańców wsi w okresie I wojny światowej, który zachował się na cmentarzu wojennym w Kowalach Oleckich. W środkowej części cmentarza znajduje się obelisk z tablicami, na których są pozostałości spisu mieszkańców wsi (zabitych cywili i poległych mieszkańców służących w armii niemieckiej lub zaginionych na Syberii (np. Heinrich Kapitzki, Paul Izrael i Wilhelm Fischer). Czterech poległych było żołnierzami 44. Pułku Piechoty Graf Dönhoff z Gołdapi, walczący 7 i 11 sierpnia 1914 roku z Rosjanami przekraczającymi granicę pod Mieruniszkami i Drozdowem, a także 13 walczących 17 sierpnia pod Kowalami Oleckimi i Babkami Oleckimi (np. Johann Dannowski, Gustav Faust i Otto Grigo). Pochowanych jest też 14 żołnierzy poległych w dniach 27 października - 11 listopada 1914 roku, którzy walczyli koło Mieruniszek. Wówczas 6. Brygada Landwehry gen. Kramehra (obrony kraju), 1. Dywizja Landwery Jacobiego wraz z 3. Dywizją Rezerwową gen. von Morgena broniły się przed nacierającymi wojskami rosyjskimi od strony Filipowa i Bakalarzewa. Część poległych to żołnierze 7. Pomorskiego Pułku Piechoty von der Goltz ze Szczecina oraz 8. Wschodniopruskiego 45. Pułku Piechoty z Instenburga (Wystruć), m.in. Bruno Piotrowski, Edmund Willmann i Wilhelm Pollack. Na cmentarzu znajduje się również nagrobek porucznika piechoty Paula Salza (1 IV 1913 – 4 IV 1944), który jest jedynym w powiecie oleckim nagrobkiem z II wojny światowej.				
STACZE	Park dworski	A-1646	12 marca 1986 r.	KL.WKZ 534/455/D/85
Powierzchnia parku wynosi 8 ha. Zachodnią część parku przecina kanał wodny ze stawem. W rejonie stawu, na wzgórzu istnieje cmentarz dworski, na którym zachowały się ślady grobów byłych właścicieli Stacz. Park jest nieogrodzony. W północnej części naturalną jego granicę stanowi pozostałość wału, za którym park przechodzi w zarośle. Na południe od parku graniczy znajduje się podwórze gospodarcze.				
STACZE	Dwór wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej, mieszkalnej i biurowej	A-2756	10 marca 1989 r.	KL.WKZ 534/667/D/89
W miejscowości Stacze (niemiecka nazwa Statzen), leżącej w odległości 9 km na zachód od Kowali Oleckich, znajdują się pozostałości po dobrach rycerskich. Należały one niegdyś do hrabiów Lehndorffów, posiadających rodową siedzibę w Sztynorcie. Budowla w Staczach, postawiona w 1768 roku, służyła im tylko jako dwór myśliwski. Górował on nad wsią, wzniesiony na wzgórzu między parkiem a podwórzem gospodarczym. Budynek dworski był parterowy, jedenastoosiowy, pokryty wysokim, mansardowym dachem z naczółkami. Elewację frontową zdobił trójosiowy ryzalit zwieńczony prosto zamkniętym szczytem, z widniejącym na nim herbem Lehndorffów. Poprzedzał go półkolisty taras, z którego można było zejść na dziedziniec po lustrzanych schodach. Architektura dworu nosiła cechy barokowe, ale marmurowe kominki, bogato zdobione piece, porcelanowe klamki u drzwi, wymyślne sztukaterie i malowane na płótnie naścienne panneau nadawały jego wnętrzu charakter rokokowy.				
SZWAŁK	Park dworski z przyległym terenem zabudowy mieszkalnej i gospodarczej	A-1979	31 marca 1987 r.	KL.WKZ 534/582/D/87
Architektura z przełomu XIX i XX wieku nawiązująca do klasycyzmu.				
SZWAŁK	Cmentarz ewangelicki	A-3389	12 października 1992 r.	WKZ 534/923/D/92
Cmentarz ewangelicki znajduje się przy drodze na przesmyku pomiędzy jeziorami Szwałk Wielki i Szwałk Mały.				
SZWAŁK	Zespół dworsko-parkowy (dwór, obora, magazyn, budynek mieszkalny, stodoła, kuźnia)	A-3883	4 kwietnia 1996 r.	WKZ 534/1048/D/96

Dojazd do obiektu szosą Kowale Oleckie – Dunajek, w miejscowości Cichy skręt w drogę w kierunku Czerwonego Dworu. Do 1945 r. majątek rolny Szwałk znajdował się na terenie byłych Prus Wschodnich w powiecie Oletzke /Olecko/ i nosił nazwę Klein Schwalg, a od 1938 Schwalg. Źródła niemieckie podają następujące informacje dotyczące obiektu. E. Kühne /1889/ informuje, iż było to dominium stanowiące własność państwa, a jego dzierżawcą był Otto. Powierzchnia majątku wynosiła 506 ha, w czym m.in. pola uprawne 339 ha, łąki 50 ha, lasy 1 ha. Późniejsze źródło „Handbuch des Grundesitzes” /1907/ informuje, iż dzierżawcą dominium Schwalg był Oswald Tolkmitt. Powierzchnia ogólna nieco większa – 527 ha, w tym grunty uprawne /z ogrodem/ 373 ha, łąki 104 ha, pastwiska 37 ha, inne tereny 13 ha. W majątku znajdowały się: cegielnia, tartak, gorzelnia i mleczarnia. Gospodarka rolna ukierunkowana była na chów i tucz bydła, trzody chlewnej i owiec. W piśmiennictwie polskim jedyną informację znaleziono w pracy monograficznej „Olecko – z dziejów miasta i powiatu”. Według tej pracy Szwałk należał do większych majątków w ziemi oleckiej. Była to tzw. Królewszczyna, stanowiąca na przełomie XVIII i XIX w. siedzibę lokalnych władz skarbowych, powstała przed 1787 rokiem. Szkołę założono przed 1940 r., w 1935 r. zatrudniała 1 nauczyciela a uczyło się w niej 49 dzieci. W 1939 Szwałk miał 191 mieszkańców. Dwór był pobudowany na przełomie XIX i XX.

WĘŻEWO	Park wraz z przyległym terenem zabudowy gospodarczej i mieszkalnej	A-1648	12 marca 1986 r.	KL.WKZ 534/456/D/86
--------	--	--------	------------------	------------------------

Dojazd do obiektu szosą Dunajek – Kowale Oleckie, z której należy skrócić w drogę lokalną w kierunku Golubi Wężewskich. Do 1945 r. Wężewo znajdowało się na terenie byłych Prus Wschodnich w powiecie Oletzke /dziś Olecko/. Był to majątek ziemski stanowiący własność prywatną: jego ówczesna nazwa brzmiała Wansöwen, a od 1938 roku Eibenau. Według E.Kühne /1889/ właścicielem Wężewa była „Frau Staatsminister von Gossler in Berlin” a majątek wraz z folwarkami Chalottenburg, Julienhof, Karlsfeldo i Sydden miał powierzchnię 1659 ha, w tym m. in. Pola uprawne /z ogrodem/ 742 ha, łąki 409 ha i lasy 228 ha. Późniejsze źródło – „Handbuch des Grunbesitzes” /1907 r./ - podaje informacje różniące się od powyższych. Według tego źródła majątek wraz z folwarkami Charlottenburg i Carlsfelde był własnością Herzoga, a jego powierzchnia ogólna wynosiła 1350 ha, w tym pola z ogrodem 850 ha, łąki 250 ha, pastwiska 30 ha, lasy 200 ha i inne z wodami – 20 ha. W majątku była gorzelnia i serownia. Hodowano w nim bydło holenderskie oraz prowadzono wychów i tucz trzody chlewnej.

SZAREJKI	Kościół parafialny p. w. Matki Boskiej Różańcowej i Św. Andrzeja Boboli	A-1687	18 czerwca 1986 r.	KL.WKZ 534/501/D/86
----------	---	--------	--------------------	------------------------

Kościół w Szarejkach wzniesiony w latach 1718-1719 na potrzeby istniejącej tu parafii ewangelickiej. Wybudowano go w stylu gotyckim. Świątynia murowana, otynkowana, wzniesiona na planie prostokąta z trójboczną absydą, dobudowaną zakrystią, boczną kruchtą, z jedną wieżą, pokryta pięciospadowym dachem ceramicznym. Wieża ta w latach 80-tych pokryta została blachą miedzianą wraz z obróbkami, zaś w latach 90-tych zamontowano na niej i świątyni rynny ocynkowane. W 2003 r. na wieży wymieniono rynny na miedziane. Elewację kościoła pomalowano na kolor żółty, wieżę w odcieniu .W prezbiterium znajduje się ołtarz z 1720 r., poźłocony. Chrzcielnica z XVIII w. odnaleziona w Słupsku, po pozłoceniu, renowacji i rekonstrukcji - w formie anioła- jest opuszczana w czasie chrztu, tak jak przed wojną w ówczesnym kościele ewangelickim. W latach 90-tych nowe deski nabito na całą podsufitkę kościoła, na emporę chórowe i na filary, wykonano także: 2 boczne ołtarze, dzieło miejscowego stolarza z Monet - p. Kazimierza Łukaszewicza z płaskorzeźbami : Zwiastowanie NMP i scena z napisem” Nie zabijaj”. W latach 2012-2014 zostało przebudowane prezbiterium i wykonane dwa ołtarze boczne ku czci św. Jana Pawła II i bł. Bartłomieja Longo - Apostołów Różańca. Na górze tych ołtarzy umieszczone są figury: gipsowa NMP-Niepokalanej i betonowa - Jezusa z Najśw. Sercem. Drogę krzyżową- płaskorzeźby, dzieło również Łukaszewicza, podobnie - dwa konfesjonały i ławki wykonał p. Łukaszewicz jeszcze dwie płaskorzeźby na desce przedstawiające: objawienie z Fatimy i Gietrzwałdu oraz między nimi paciorki różańca. Również do poniemieckiej posadzki z gresu dołączono w latach 90 - tych współczesny gres zamiast podłogi oraz nowe podesty pod ławkami.

Wykaz obiektów (stanowisk) archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Data wpisu	Stanowisko w miejscowości	Nazwa własna	Obszar AZP
SZWAŁK	Grodzisko	C-070	12 listopada 1969 r.	st. I		17-78
Grodzisko położone jest na półwyspie jeziora Ciche, na północno-wschodnim krańcu rozległego wyniesienia o lokalnej nazwie <i>Smolnik</i> lub <i>Góra Zamkowa</i> . Wzgórze grodziska oddzielone jest od reszty wyniesienia głębokim, sztucznym, prawdopodobnie nowożytnym rowem łączącym brzegi jeziora Ciche i dziś już częściowo wyschniętego jeziora Ślepek. Stoki wzgórza grodziskowego oblane są od strony północnej i południowej wodami jeziora Ciche. Natomiast do wschodniej części obiektu przylega fosa, która oddziela go od wysokiego grzbietu nieregularnego cypla wchodzącego głęboko w misę jeziora. Grodzisko składa się z majdanu o mniej więcej trapezowatym kształcie o wymiarach w przybliżeniu 42 x 36 x 55 x 19 m oraz pojedynczej linii wału, dziś już praktycznie niewidocznego. Wczesnośredniowieczny gród wzniesiony został na reliktych osadnictwa z wczesnej epoki żelaza. Grodzisko znane w literaturze od dwudziestolecia międzywojennego pod nazwami Klein Schwalg (<i>Smolnik</i> , <i>Schlossberg</i>), Szwałk. Datowanie: X-XI w.						
WĘŻEWO	Grodzisko	C-072	12 listopada 1969 r.	st. I	Stary Szaniec	16-79
Grodzisko w Wężewie o lokalnej nazwie <i>Stary Szaniec</i> położone jest na terenie rezerwatu Cisowy Jar, na cyplu rozległego, kemowego płaskowyzu, poprzecinanego głębokimi wąwozami. Dostępu do grodu broniły od strony zachodniej, południowej i wschodniej strome stoki wąwozu, natomiast od strony północnej łukowata linia masywnego wału zaporowego z systemem fos (zewnętrznej i wewnętrznej). Majdan ma kształt zbliżony do trapezu o wymiarach 74 x 13 x 52 x 73 m. Nie można wykluczyć, że od północy do grodu przylegała osada podgrodowa. Grodzisko znane w literaturze od XIX w. pod nazwami <i>Alte Schanze</i> , <i>Schwedenschanze</i> , <i>Schlossberg</i> , <i>Wensöwen</i> , <i>Wężewo</i> . Datowanie: X-XIII w.						

Do rejestru zabytków nie wpisuje się zabytków wpisanych do inwentarza muzeum. Muzea stanowią najważniejszą formę organizacyjną opieki nad zabytkami ruchomymi. Sprawy związane z ochroną zbiorów muzealnych reguluje Ustawa o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r. (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385). Na terenie Gminy Kowale Oleckie nie działa żadne muzeum.

VIII. Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. (Dz. U. z 2010 r., poz. 474), która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz o decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru i ich otoczenia,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292) oraz Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 133, poz. 661) gminna ewidencja zabytków jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Zbiór ten jest zbiorem otwartym, w związku z czym kluczem stosowanym przy jego porządkowaniu jest miejscowość, adres oraz nr działki. Karta adresowa *zabytku* nieruchomego zawiera następujące rubryki:

- nazwa,
- czas powstania,
- miejscowość,
- adres,
- przynależność administracyjna,
- formy ochrony,
- opracowanie karty adresowej,

- fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym.

Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podczas prac nad Gminną Ewidencją Zabytków Gminy Kowale Oleckie dokonano weryfikacji zasobu znajdującego się w wykazie Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pod kątem stanu faktycznego.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie – zabytki nieruchome

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Lokalizacja
1.	Bialskie Pole	Cmentarz ewangelicki	Na skraju lasu leżącego między Białą Olecką a Bialskim Polem, w odległości ok. 1 km na północny zachód od wsi Bialskie Pole. Numer ewidencyjny nieruchomości – 33, obręb geodezyjny Bialskie Pole.
2.	Borkowiny	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na południowy wschód od wsi Borkowiny. Numer ewidencyjny nieruchomości – 16/56, obręb geodezyjny – Kucze.
3.	Chelchy	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na północ od centrum wsi, na niedużym wzniesieniu w pobliżu lasu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 315/71, obręb geodezyjny – Chelchy.
4.	Chelchy	Cmentarz/znalezisko kości	Numer ewidencyjny nieruchomości – 40, obręb geodezyjny - Chelchy
5.	Czukty	Cmentarz ewangelicki z mogiłą żołnierza niemieckiego	Około 150 m na północny-zachód od centrum wsi, kilkadziesiąt metrów na północ od drogi Czukty-Sokółki. Numer ewidencyjny nieruchomości – 46, obręb geodezyjny – Czukty.
6.	Czukty	Cmentarz ewangelicki	Około 100 m na północny-zachód od centrum wsi, kilkadziesiąt metrów na północ od drogi Czukty-Sokółki. Numer ewidencyjny nieruchomości – 31, obręb geodezyjny – Czukty.
7.	Daniele	Cmentarz ewangelicki	Około 150 m na zachód od toru kolejowego, w rozwidleniu dróg. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3231, obręb geodezyjny – Gorczyce.
8.	Drozdowo	Park	Numer ewidencyjny nieruchomości – 394, obręb geodezyjny – Lakiele.
9.	Drozdowo	2 obory + stodoła + spichlerz	Numer ewidencyjny nieruchomości – 394, obręb geodezyjny – Lakiele.
10.	Drozdowo	Cmentarz ewangelicki rodzinny	Na końcu wsi (w zachodniej części), w sąsiedztwie szosy Filipów – Kowale Oleckie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 249/3 lub 250, obręb geodezyjny – Lakiele.
11.	Drozdowo	Stodoła polna	Numer ewidencyjny nieruchomości – 258/7 i 258/43, obręb geodezyjny – Lakiele.
12.	Drozdowo	Magazyn i mieszalnia pasz	Numer ewidencyjny nieruchomości – 394, obręb geodezyjny – Lakiele.
13.	Drozdowo	Zespół dworsko - folwarczny	Numer ewidencyjny nieruchomości – 394, obręb geodezyjny – Lakiele.
14.	Drozdowo	Dwojak – ob. budynek mieszkalny	Drozdowo 8, 19-420 Kowale Oleckie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 423, obręb geodezyjny – Lakiele.
15.	Drozdowo	Dwojak – ob. budynek mieszkalny	Drozdowo 3, 19-420 Kowale Oleckie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 429, obręb

			geodezyjny – Lakiele.
16.	Drozdówko	Cmentarz ewangelicki	Około 0,5 km na północny zachód od zabudowań, po zachodniej stronie drogi od Borkowiny. Numer ewidencyjny nieruchomości – 226, obręb geodezyjny – Kucze.
17.	Golubie Wężewskie	Cmentarz ewangelicki	W północnej części wsi, po zachodniej stronie wiejskiej drogi. Numer ewidencyjny nieruchomości – 117, obręb geodezyjny – Golubie Wężewskie.
18.	Golubie Wężewskie	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na zachód od południowego krańca wsi, na skraju małej pradoliny, w której płynie potok. Numer ewidencyjny nieruchomości – 90, obręb geodezyjny- Golubie Wężewskie.
19.	Golubie Wężewskie	Cmentarz ewangelicki	Około 0,8 km na południe od nieistniejącego dawnego majątku Rdzawe, po zachodniej stronie drogi do Stacz, na skraju lasu na małym wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3171, obręb geodezyjny – Golubie Wężewskie.
20.	Golubie Wężewskie	Cmentarz ewangelicki	Około 200 m na zachód od ruin zabudowań nieistniejącego majątku Rdzawe, po zachodniej stronie drogi cieką wodnego na terenie pradoliny. Numer ewidencyjny nieruchomości – 102, obręb geodezyjny – Golubie Wężewskie.
21.	Gorczyce	Cmentarz ewangelicki: grób żołnierza niemieckiego	Około 200 m na południe od zabudowań, na niewysokim wzniesieniu śródpolnym. Numer ewidencyjny nieruchomości – 24, obręb geodezyjny – Gorczyce.
22.	Guzy	Cmentarz ewangelicki rodzinny	Około 150 m na południe od skrzyżowania dróg, w sadzie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 103/3, obręb geodezyjny – Guzy.
23.	Guzy	Cmentarz ewangelicki	Około 1,5 km na południowy wschód od skrzyżowania dróg w Guzach, po północnej stronie drogi Guzy-Szarejki, na wydłużonym wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 111, obręb geodezyjny – Guzy.
24.	Jabłonowo	Cmentarz ewangelicki	Około 750 m na południowy zachód od centrum wsi, wśród pól uprawnych. Numer ewidencyjny nieruchomości – 58, obręb geodezyjny – Jabłonowo.
25.	Jabłonowo	Cmentarz ewangelicki	Około 1,2 km na wschód od Jabłonowa, po północnej stronie szosy Czerwony Dwór-Sokółki, na skraju wysokiej terasy pradoliny. Numer ewidencyjny nieruchomości – 299, obręb geodezyjny – Jabłonowo.
26.	Kilianki	Cmentarz ewangelicki	Około 100 m na południowy wschód od zabudowań, na małym wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 22 i 23, obręb geodezyjny – Kilianki.
27.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Około 1 km na wschód od centrum wsi, po północnej stronie drogi do Kilianek, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 62/2, obręb geodezyjny – Kiliany.
28.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Około 0,3 km od skrzyżowania szosy z drogą do Kilian, po zachodniej stronie drogi, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 115 i 116, obręb geodezyjny – Kiliany.

29.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Numer ewidencyjny nieruchomości – 23, obręb geodezyjny – Kiliany.
30.	Kiliany	Cmentarz ewangelicki	Numer ewidencyjny nieruchomości – 115, obręb geodezyjny – Kiliany.
31.	Kowale Oleckie	Cmentarz parafialny rzymskokatolicki	W południowej części wsi, za torem kolejowym i szosą Gołdap-Olecko. Numer ewidencyjny nieruchomości – 191 i 197, obręb geodezyjny – Kowale Oleckie.
32.	Kowale Oleckie	Cmentarz ewangelicki	W środku zachodniej części wsi, na wysokim wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 214, obręb geodezyjny – Kowale Oleckie.
33.	Kowale Oleckie	Cmentarz ewangelicki	W środkowo-zachodniej części wsi, na wysokim wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 210, obręb geodezyjny – Kowale Oleckie.
34.	Kucze	Cmentarz ewangelicki	W południowej części wsi, po wschodniej stronie drogi, na stoku. Numer ewidencyjny nieruchomości – 28 i 29, obręb geodezyjny – Kucze.
35.	Lakiele	Cmentarz ewangelicki	Okolo 300 m na południowy zachód od centrum wsi, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 129, obręb geodezyjny – Lakiele.
36.	Lakiele	Cmentarz ewangelicki	Okolo 0,4 km na zachód od północnej części wsi, na skraju wysoczyzny, wśród pól uprawnych, od wschodu droga gruntowa. Numer ewidencyjny nieruchomości – 40, obręb geodezyjny – Lakiele.
37.	Monety	Cmentarz ewangelicki	Okolo 250 m na wschód od południowego krańca wsi, na skraju wzniesienia opadającego w kierunku północnym (pow. 0,24 ha).
38.	Mściszewo	Dwór	Numer ewidencyjny nieruchomości – 15/21, obręb geodezyjny – Żydy.
39.	Mściszewo	Zespół dworsko-folwarczny z parkiem	Numer ewidencyjny nieruchomości – 21, obręb geodezyjny – Żydy.
40.	Mściszewo	Cmentarz ewangelicki	Okolo 150 m na południowy zachód od dworu, na wzniesieniu między stawami. Numer ewidencyjny nieruchomości – 15/21 i 15/46, obręb geodezyjny – Żydy.
41.	Piastowo	Zespół folwarczny	Numer ewidencyjny nieruchomości – 546/4, obręb geodezyjny – Kowale Oleckie.
42.	Stacze	Cmentarz ewangelicki	Okolo 200 m na zachód od ruin zabudowań nieistniejącego majątku Nowe Stacze, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 300, obręb geodezyjny – Stacze.
43.	Stacze	Cmentarz ewangelicki	Okolo 150 m na wschód od zespołu dworsko-ogrodowego w Staczach i okolo 200 m na północ od szosy. Numer ewidencyjny nieruchomości – 301, obręb geodezyjny – Stacze.
44.	Stacze	Szkoła ob. budynek mieszkalny	Stacze
45.	Sokółki	Cmentarz ewangelicki	Okolo 1 km na południe od centrum wsi, po zachodniej stronie szosy Sokółki - Dunajek, na wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 123, obręb geodezyjny – Sokółki.
46.	Szarejki	Cmentarz ewangelicki	Okolo 300 m na południe od zabudowań wsi, po wschodniej stronie drogi do Rogówka, częściowo na zboczu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 7, obręb geodezyjny – Szarejki.

47.	Szarejki	Cmentarz rzymskokatolicki parafialny	Około 400 m na północ od kościoła, na stoku. Numer ewidencyjny nieruchomości – 38, obręb geodezyjny – Szarejki.
48.	Szarejki	Cmentarz ewangelicki	Około 0,5 km na północ od kościoła, na niewysokim wzniesieniu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 38, obręb geodezyjny – Szarejki.
49.	Szeszki	Cmentarz ewangelicki	Około 450 m na zachód od północnego krańca wsi, na stoku Szeskiej Góry, w sąsiedztwie drogi. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3110, obręb geodezyjny – Szeszki.
50.	Szeszki	Cmentarz ewangelicki	W środkowej części wsi, po wschodniej stronie drogi biegnącej przez Szeszki, na wzgórzu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 38, obręb geodezyjny – Szeszki.
51.	Wężewo	Dwór	Numer ewidencyjny nieruchomości – 86/30, obręb geodezyjny – Wężewo.
52.	Wierzbianki	Cmentarz ewangelicki rodzinny	Około 0,4 km na północ od skrzyżowania drogi biegnącej z Wierzbianek z szosą Czerwony Dwór-Sokółki, po zachodniej stronie drogi wierzbiańskiej, w lesie. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3111, obręb geodezyjny – Szwałk.
53.	Wierzbianki	Cmentarz ewangelicki	Około 0,5 km na południe od wsi, po wschodniej stronie do szosy Czerwony Dwór – Sokółki. Numer ewidencyjny nieruchomości – 3095/7, obręb geodezyjny – Szwałk.
54.	Zawady Oleckie	Cmentarz ewangelicki	Około 500 m na południe od centrum wsi, na wzgórzu. Numer ewidencyjny nieruchomości – 107, obręb geodezyjny – Zawady Oleckie.
55.	Zawady Oleckie	Cmentarz ewangelicki	W południowej części wsi, po zachodniej stronie drogi biegnącej do Cichej Wólki. Numer ewidencyjny nieruchomości – 105, obręb geodezyjny – Zawady Oleckie.
56.	Żydy	Dwór + 2 obory	Numery ewidencyjne nieruchomości – 25/18, 25/40, obręb geodezyjny - Żydy
57.	Żydy	Zespół dworsko-folwarczny	Numery ewidencyjne nieruchomości – 25/18, 25/40, obręb geodezyjny - Żydy

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie – stanowiska archeologiczne

L.p.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Uwagi
1.	Bialskie Pole	16-80	I	6	śląd osadnictwa
2.	Bialskie Pole	16-80	II	7	kurhan
3.	Cicha Wólka	17-78	I	14	grodzisko
4.	Czerwony Dwór	16-77	I	1	cmentarzysko kurhanowe
5.	Czerwony Dwór	16-77	II	2	osada
6.	Czerwony Dwór	17-77	III	33	śląd osadnictwa, osada
7.	Czerwony Dwór	17-77	IV	38	śląd osadnictwa
8.	Czerwony Dwór	16-77	V	3	śląd osadnictwa
9.	Czerwony Dwór	16-77	VI	4	śląd osadnictwa
10.	Czerwony Dwór	16-77	VII	5	śląd osadnictwa
11.	Czerwony Dwór	16-77	VIII	6	śląd osadnictwa, osada
12.	Czerwony Dwór	16-77	IX	7	śląd osadnictwa

13.	Czerwony Dwór	16-77	X	8	śląd osadnictwa, osada
14.	Czerwony Dwór	16-77	XI	9	śląd osadnictwa, osada
15.	Czerwony Dwór	16-77	XII	10	śląd osadnictwa, osada
16.	Czerwony Dwór	16-77	XIII	11	śląd osadnictwa
17.	Czerwony Dwór	16-77	XIV	12	śląd osadnictwa
18.	Czerwony Dwór	16-77	XV	13	śląd osadnictwa, cmentarzysko
19.	Czerwony Dwór	16-77	XVI	14	śląd osadnictwa
20.	Czerwony Dwór	16-77	XVII	15	śląd osadnictwa
21.	Czerwony Dwór	16-77	XVIII	16	śląd osadnictwa, osada
22.	Czerwony Dwór	16-77	XIX	17	śląd osadnictwa
23.	Czerwony Dwór	16-77	XX	18	huta szkła
24.	Czerwony Dwór	16-77	XXI	19	osada, produkcyjna, cmentarzysko ciepłopalne i kurhanowe
25.	Czerwony Dwór	16-77	XXII	20	osada
26.	Drozdowo	15-80	I	9	śląd osadnictwa
27.	Drozdowo	15-80	II	10	śląd osadnictwa
28.	Drozdowo	16-80	III	20	śląd osadnictwa
29.	Drozdówko	15-80	I	1	grodzisko
30.	Drozdówko	15-80	II	11	śląd osadnictwa
31.	Golubie Wężewskie	15-78	I	27	śląd osadnictwa
32.	Golubie Wężewskie	15-78	II	28	śląd osadnictwa
33.	Golubie Wężewskie	15-78	III	29	śląd osadnictwa
34.	Golubie Wężewskie	15-78	IV	30	osada
35.	Golubie Wężewskie	15-78	V	31	osada
36.	Golubie Wężewskie	15-78	VI	32	osada
37.	Golubie Wężewskie	16-78	VII	10	śląd osadnictwa
38.	Golubie Wężewskie	16-78	VIII	11	cmentarzysko
39.	Golubie Wężewskie	16-78	IX	31	kurhan-kamienica
40.	Golubki	17-80	I	9	śląd osadnictwa
41.	Golubki	17-80	II	10	śląd osadnictwa
42.	Golubki	17-80	III	21	śląd osadnictwa
43.	Golubki	17-79	IV	6	śląd osadnictwa
44.	Golubki	17-79	V	15	śląd osadnictwa
45.	Golubki	17-79	VI	18	grób
46.	Gorczyce	17-78	XVI	11	-
47.	Gorczyce	16-79	I	4	śląd osadniczy
48.	Gorczyce	16-79	II	7	śląd osadnictwa
49.	Guzy	16-79	I	2	śląd osadnictwa
50.	Guzy	16-79	II	5	śląd osadniczy
51.	Jabłonowo	16-78	I	1	-
52.	Jabłonowo	16-78	II	34	śląd osadnictwa
53.	Jabłonowo	16-78	III	37	śląd osadnictwa, osada
54.	Kowale Oleckie	15-79	II	2	śląd osadniczy
55.	Kowale Oleckie	15-79	III	5	śląd osadnictwa
56.	Kowale Oleckie	16-79	I	3	znalezisko luźne
57.	Kucze	15-79	III	4	śląd osadniczy
58.	Kucze	15-79	II	3	śląd osadnictwa
59.	Kucze	15-79	I	1	śląd osadnictwa
60.	Monety	16-80	I	1	śląd osadnictwa
61.	Monety	16-80	II	2	śląd osadnictwa
62.	Monety	16-80	III	3	osada
63.	Rogówko	17-79	I	14	śląd osadnictwa

64.	Stacze	16-78	I	3	cmentarzysko
65.	Stacze	16-78	II	4	znalezisko luźne
66.	Stacze	16-78	III	5	grób kurhanowy
67.	Stacze	16-78	IV	16	kurhan - kamienica
68.	Stacze	16-78	V	17	śląd osadnictwa
69.	Stacze	16-78	VI	19	śląd osadnictwa
70.	Stacze	16-78	VII	20	śląd osadnictwa
71.	Stacze	16-78	VIII	21	śląd osadnictwa
72.	Stacze	16-78	IX	22	osada
73.	Stacze	16-78	X	23	śląd osadnictwa, osada
74.	Stacze	16-78	XI	27	śląd osadnictwa
75.	Stacze	16-78	XII	28	śląd osadnictwa
76.	Stacze	16-78	XIII	29	śląd osadnictwa
77.	Stacze	16-78	XIV	30	śląd osadnictwa, cmentarzysko
78.	Stożne	17-79	I	1	grób szkieletowy, kurhan
79.	Stożne	17-79	II	2	znalezisko luźne
80.	Stożne	17-79	III	5	śląd osadnictwa
81.	Stożne	17-79	IV	7	śląd osadnictwa
82.	Stożne	17-79	V	8	-
83.	Szeszki	15-78	I	1	grodzisko
84.	Szeszki	15-78	II	24	śląd osadnictwa
85.	Szeszki	15-78	III	25	osada
86.	Szeszki	15-78	IV	26	śląd osadnictwa
87.	Szwałk	17-77	II	2	cmentarzysko
88.	Szwałk	17-78	III	3	-
89.	Szwałk	17-77	IV	30	śląd osadnictwa
90.	Szwałk	17-77	V	31	śląd osadnictwa
91.	Szwałk	17-77	VI	32	śląd osadnictwa
92.	Szwałk	17-77	VII	53	śląd osadnictwa
93.	Szwałk	17-77	VIII	54	śląd osadnictwa
94.	Szwałk	17-77	IX	55	śląd osadnictwa
95.	Szwałk	17-77	X	56	śląd osadnictwa
96.	Szwałk	16-78	XI	24	osada
97.	Szwałk	16-78	XII	25	śląd osadnictwa, osada
98.	Szwałk	17-78	XII	15	śląd osadniczy
99.	Wężewo	16-78	II	7	znalezisko luźne
100.	Wężewo	16-79	III	6	śląd osadnictwa
101.	Wężewo	16-78	IV	8	śląd osadnictwa
102.	Wężewo	16-78	V	9	śląd osadnictwa
103.	Wężewo	16-78	VI	12	śląd osadnictwa
104.	Wężewo	16-78	VII	13	śląd osadnictwa
105.	Wężewo	16-78	VIII	14	śląd osadnictwa
106.	Wężewo	16-78	IX	15	śląd osadnictwa, osada
107.	Wężewo	16-78	X	38	kurhan
108.	Wężewo	16-79	XI	39	śląd osadnictwa, osada
109.	Wierzbianki	16-78	I	35	śląd osadnictwa, osada
110.	Wierzbianki	16-78	II	36	osada
111.	Zawady Oleckie	16-78	I	2	znalezisko luźne
112.	Zawady Oleckie	16-78	II	18	śląd osadnictwa
113.	Zawady Oleckie	16-78	III	26	kurhan

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie – ankiety inwentaryzacyjne alei przydrożnych przy drogach powiatowych

L.p.	Numer drogi	Przebieg drogi	Droga/odcinek typowany do ochrony
1.	1798N	Droga nr 1746N (Czerwony Dwór – Stacze)	Na całej długości (poza odcinkami leśnymi)
2.	1800N	Szwałk – Sokółki – Stożne (droga nr 65)	Odcinek Żydy - Kilianki
3.	1802N	Stożne – Szarejki – Monety – Gorczyce – Budki	Odcinek: skrzyżowanie z drogą krajową nr 65 - Gorczyce
4.	1885N	Nasuty – Golubie Węzewskie - Wężewo	Na całej długości
5.	1887N	Kowale Oleckie – Wężewo – Sokółki – Cichy – Gryzy – Dunajek (droga nr 655)	Odcinek Kowale Oleckie – Sokółki

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kowale Oleckie została zaktualizowana na podstawie Zarządzenia Nr 6/2016 Warmińsko – Mazurskiego Konserwatora Zabytków z dnia 19 stycznia 2016 r. w sprawie włączenia do wojewódzkiej ewidencji zabytków kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych i archeologicznych z terenu gminy Kowale Oleckie. Natomiast Zarządzeniem Nr 60/2015 z dnia 18 grudnia 2015 roku, Warmińsko-Mazurski Konserwator Zabytków włączył do wojewódzkiej ewidencji zabytków woj. warmińsko-mazurskiego ankiety inwentaryzacyjne alei przydrożnych przy drogach powiatowych i wojewódzkich zlokalizowanych na obszarze woj. warmińsko-mazurskiego. Pismem z dnia 14.08.2024 r., znak: WUOZ-ELK.5120.2.2024.MW Warmińsko-Mazurski Konserwator Zabytków pozytywnie zaopiniował Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie na lata 2024-2027.

IX. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Kowale Oleckie. Analiza szans i zagrożeń (SWOT)

Wszystkie czynniki, zjawiska i procesy wpływające na skalę oraz tempo rozwoju społeczno – gospodarczego danej jednostki samorządowej można podzielić na zewnętrzne (zmiany zachodzące w otoczeniu) i wewnętrzne. Klasycznym narzędziem stosowanym od wielu lat w analizie strategicznej jest zestawienie mocnych i słabych stron analizowanego podmiotu oraz określenie jego szans i zagrożeń rozwojowych w tzw. analizie SWOT. Nazwa SWOT pochodzi z języka angielskiego i oznacza: S – Strengths (silne strony), W – Weaknesses (słabości czyli słabe strony), O – Opportunities (możliwości, szanse), T – Threats (zagrożenia). Przyjęta metoda pozwala na zebranie i uszeregowanie (usystematyzowanie) informacji o potencjale rozwojowym gminy oraz o dostrzeganych barierach. Jednocześnie, zwraca uwagę na pojawiające się zewnętrzne szanse i zagrożenia. W opracowaniu skoncentrowano się na ocenie wewnętrznych zasobów (na podstawie przytoczonych wyżej najważniejszych problemów w gminie) gminy, atutów i problemów, a także relacji między tymi elementami. Gmina nie jest samoistnym tworem, lecz funkcjonuje w określonym otoczeniu, które tworzą inne jednostki samorządowe, administracja rządowa i służby administracji specjalnych oraz ich wzajemne powiązania o charakterze społecznym, ekonomicznym, organizacyjnym czy środowiskowym. Uwarunkowania zewnętrzne, które pozostają niezależne od decyzji władz lokalnych, w istotny sposób determinują rozwój danej społeczności, a wpływ ten może być pozytywny lub negatywny. Władze gminy mogą jedynie monitorować zmiany zachodzące w jej otoczeniu, co pozwoli na identyfikację istniejących oraz przyszłych szans i zagrożeń rozwoju i zminimalizuje wpływ ewentualnych, negatywnych skutków. Znajomość uwarunkowań gminy umożliwia podjęcie działań sprzyjających rozwojowi potencjału lokalnego i wykorzystaniu nadarzających się okazji.

MOCNE STRONY

- Kościół parafialny p. w. Matki Boskiej Różańcowej i Św. Andrzeja Boboli w Szarejkach wzniesiony w latach 1718-1719,
- Dobra dostępność drogowa gminy,
- Zabytkowy cmentarz wojenny z I wojny światowej,
- Cenny zasób stanowisk archeologicznych,
- Opracowana gminna ewidencja zabytków,
- Duża liczba zabytkowych założeń dworskich i folwarcznych,
- Bogata oferta Gminnego Centrum Kultury w Kowalach Oleckich,
- Wykorzystywanie funduszy unijnych przez władze gminy,
- Aktywna działalność Kół Gospodyń Wiejskich,

- Przynależność gminy do Lokalnej Grupy Działania „Lider w EGO”,
- Uchwała na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robot budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków,
- Duża ilość szlaków turystycznych,
- Aktywna działalność lokalnych organizacji pozarządowych.

SŁABE STRONY

- Stan zabezpieczenia niektórych obiektów zabytkowych, postępujący proces ich niszczenia,
- Zły stan zachowania większości cmentarzy ewangelickich,
- Niewielka baza turystyczna i gastronomiczna,
- Niezbyt duże środki w budżecie gminy na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Niewystarczająca wizualizacja obszaru (niewiele tablic informacyjnych, oznakowań tras, szlaków, miejsc historycznych),
- Niewielka popularyzacja wiedzy z zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego,
- Konkurencja turystyczna ze strony gmin sąsiednich.

Czynniki o charakterze wewnętrznym opisują sytuację w gminie. Nie mogą jednak stanowić o pełnym obrazie sytuacji strategicznej. Gmina funkcjonuje w pewnym środowisku. Istnieje bardzo wiele elementów otoczenia oddziałujących na Gminę. Są to tzw. czynniki zewnętrzne, a więc takie, na które Gmina posiada znikomy lub nie posiada w ogóle wpływu. Należy z całą siłą podkreślić, iż czynniki zewnętrzne mogą wpłynąć w sposób znaczący na losy całej strategii działania. Poniżej zebrano czynniki zewnętrzne (pozytywne i negatywne).

SZANSE

- Pozyskiwanie wsparcia finansowego z wielu źródeł (w tym unijnych) na prace konserwatorskie zabytków,
- Rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym,
- Rosnąca świadomość mieszkańców nt. znaczenia krajobrazu kulturowego i obiektów zabytkowych jako produktu turystycznego,
- Zachowanie tożsamości regionalnej mieszkańców od edukacji szkolnej poprzez festyny, lokalne święta, konkursy,
- Rozwój współpracy między władzami gminy Kowale Oleckie z władzami powiatu oleckiego,
- Prowadzenie dalszych badań archeologicznych,
- Wzrost mody na aktywne formy spędzania wolnego czasu,
- Wypracowanie form współpracy jednostek działających na rzecz ochrony zabytków – organów rządowych, samorządowych i organizacji społecznych.

ZAGROŻENIA

- Położenie w niedużej odległości od Federacji Rosyjskiej,
- Odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem,
- Degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzenie elementów nowej zabudowy nienawiązujących do historycznego charakteru gminy,
- Brak komunikacji na linii właściciele – władze samorządowe,
- Krótki sezon turystyczny,
- Samowolne działania na zabytkach,
- Częste zmiany prawne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem środków z Unii Europejskiej,
- Ryzyko wystąpienia negatywnych zdarzeń losowych mogących uszkodzić lub zniszczyć obiekty zabytkowe,

- Akty wandalizmu,
- Brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki.

X. Zadania programowe, priorytety i kierunki działań programu

X.I. Priorytety w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Kowale Oleckie

Poniżej wyznaczono trzy główne zadania gminnego programu opieki nad zabytkami. W ramach tych priorytetów wyznaczono kierunki działań oraz w punktach konkretne zadania do zrealizowania przez gminę w ramach opieki.

Priorytet I:

Dziedzictwo kulturowe jako element rozwoju społeczno - gospodarczego gminy.

Kierunek I: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania:

- podejmowanie starań i tworzenie dokumentacji niezbędnej do pozyskiwania środków zewnętrznych na prace konserwatorsko – remontowe,
- rozpoznanie możliwości zabezpieczenia i adaptacja dziedzictwa kulturowego znajdującego się w rękach prywatnych,
- pozyskanie środków zewnętrznych i własnych gminy na dofinansowanie instalacji zabezpieczających obiekty zabytkowe przed pożarem i kradzieżą,
- aktualizowanie kart adresowych gminnej ewidencji zabytków.

Kierunek II: Podejmowanie działań promocyjnych zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby społeczne i turystyczne gminy.

- publikowanie na stronie internetowej gminy pełnych informacji o zabytkach,
- stworzenie map i tras umożliwiających zwiedzanie zabytków - trasy rowerowe, piesze, konne, samochodowe,
- podejmowanie działań mających na celu zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków łożonych na opiekę nad zabytkami.

Priorytet II:

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.

Kierunek I: Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

- opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi oraz obszarów wskazanych do ochrony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- uwzględnianie ochrony walorów widokowo-krajobrazowych w opracowaniach planistycznych.

Kierunek II: Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

- rozpoznanie możliwości i konieczności tworzenia wniosków o wpis do rejestru zabytków.

Priorytet III:

Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.

- organizowanie spotkań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- organizowanie i wspieranie konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych,
- wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej.

XI. Instrumentarium realizacji POnZ

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądanых zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Kowale Oleckie wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Gminy (miejscowe plany zagospodarowania

przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Gminy,
- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Gminy zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami,
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

XII. Zasady oceny realizacji PONZ

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kowale Oleckie po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Gminy w celu przyjęcia go uchwałą. Program został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego. Co dwa lata Wójt będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań Programu i przedstawi je Radzie. Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców. Program powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących: inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

XIII. Finansowanie zadań z zakresu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, tj. osób fizycznych, jednostek organizacyjnych, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze miasta z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPONZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych. Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

- Źródła krajowe:

- Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Strategicznymi celami programów są zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewitalizację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programów można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania,
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na

Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych),

3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);

4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego:

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Od 2019 r. wydatki na remont mogą obejmować również obiekty towarzyszące tj. plebanie, kancelarie parafialne, organistówki, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach remont i konserwację wyposażenia i wystroju obiektów sakralnych.

Witryna internetowa: <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>

- Warmińsko-Mazurski Konserwator Zabytków w Olsztynie:

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku następującym po roku złożenia wniosku o dotację.

Refundacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku. Refundacja jest możliwa wyłącznie po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu.

- Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Kultury i Edukacji:

Z budżetu Samorządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane oraz dokumentacje przy zabytku wpisanym do rejestru, usytuowanym na terenie województwa warmińsko-mazurskiego, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe, zwane dalej dotacjami.

Dotacja może obejmować nakłady konieczne na:

1. sporządzanie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych,
3. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
4. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
5. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
6. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 1-5,
7. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

• Źródła zagraniczne:

-źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych, m.in. RPO, POIiS;

-źródła z programu z Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat i Środowisko 2021-2027 (FEnIKS),

- źródła poza unijne - Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.